

**UNIVERZITA KOMENSKÉHO V BRATISLAVE
PRÍRODOVEDECKÁ FAKULTA**

**GEOGRAFICKÁ VARIABILITA ŽIVOTNÝCH STRATÉGIÍ
DOMÁCNOSTÍ V OKRESE KEŽMAROK**

Bakalárska práca

Študijný program: Geografia v administratíve

Študijný odbor: 4.1.35 Geografia

Školiace pracovisko: Katedra humánnej geografie a demogeografie

Vedúci: Mgr. Alena Rochovská, PhD.

Bratislava 2010

Gabriela Pavlíková

Pod'akovanie

Chcela by som poďakovať všetkým, ktorí mi akýmkoľvek spôsobom pomohli pri spracovaní tejto bakalárskej práce, predovšetkým vedúcej mojej bakalárskej práce Mgr. Alene Rochovskej, PhDr. za jej pomoc, cenné rady a pripomienky pri jej spracovaní.

ABSTRAKT

Gabriela Pavlíková: Geografická variabilita životných stratégií domácností v okrese Kežmarok

Univerzita Komenského v Bratislave, Prírodovedecká fakulta, Katedra humánnej geografie a demogeografie

Bakalárska práca, 63 strán, 2010

Práca podáva pohľad na život vidieckeho obyvateľstva, jeho priority, životný štýl a tým stratégie ľudí predovšetkým v minulosti, kedy hodnoty a spôsoby života boli ovplyvňované predovšetkým tradíciou a odovzdávané a kontrolované z generácie na generáciu a pohľad na životné stratégie rómskeho obyvateľstva, ktorého spôsob života a s tým súvisiace a podmieňujúce veci, predstavujú v súčasnosti jeden z najväznejších problémov nielen v okrese Kežmarok, ktorý má výrazné zastúpenie tohto etnika v skladbe svojho obyvateľstva, ale celej Slovenskej republiky. Prvá časť práce sa zaoberá analýzou vybraných humánno-geografických charakteristík okresu Kežmarok (vývoj počtu obyvateľov, hustota zaľudnenia, celkový pohyb obyvateľstva, štruktúra obyvateľstva podľa pohlavia a veku, národnostná štruktúra, náboženská štruktúra), druhá časť práce je venovaná spôsobu života domácností vidieka v 20. storočí a zmenám , ktoré nastali v súvislosti s kolektivizáciou poľnohospodárstva. Tretia časť práce je venovaná rómskemu obyvateľstvu a jeho životným podmienkam, vzťahu k vzdelávaniu, práci a ich životným stratégiám.

Kľúčové slová: životná stratégia, vidiek, okres Kežmarok, Rómovia

ABSTRACT

Gabriela Pavlíková: Geographical variability of household life strategies in Kežmarok district

Comenius University in Bratislava, Faculty of Natural Sciences, Department of Human Geography and Demogeography
Bachelor work, 63 pages, 2010

The work offers a sight into the lifes of rural area inhabitats, their priorities, lifestyle, and therefore life strategies of those people in the past, when values and way of life were affected mainly by traditions and passed and controlled trough generations, and wiew on life strategies of gipsy population, whose lifestyle and things thus related and conditioned, mean one of the most serious problem not only in Kežmarok district, which is represented mainly by this ethnicity, but in the Slovak republic in a nutshell. First part concerns about chosen human-geografic features analysis of the Kežmarok district (number of inhabitants progres, residential density, movement of inhabitans, sex and age structure, nationality structure, religious structure). The second part of this work is dedicated to way of life in rural households in 20th century and changes, which occured due to collectivization of agriculture. Third part is dedicated to gypsy inhabitants and their life conditions, attitude to education, working and their life strategies.

Key words: life strategy, country, district Kežmarok, gypsies

OBSAH

1 ÚVOD	6
2 METODIKA PRÁCE A ZHODNOTENIE LITERATÚRY	8
3 CHARAKTERISTIKA OKRESU KEŽMAROK	9
3.2 Analýza vybraných humánnogeografických charakteristík okresu Kežmarok	10
3.2.1 Vývoj počtu obyvateľov	10
3.2.2 Rozmiestnenie obyvateľstva a hustota zaľudnenia.....	15
3.2.3 Štruktúra obyvateľstva podľa pohlavia a veku	16
3.2.4 Celkový pohyb obyvateľstva	19
3.2.5 Národnostná štruktúra obyvateľstva	20
3.2.6 Náboženská štruktúra obyvateľstva	25
3.2.7 Štruktúra obyvateľstva podľa ekonomickej aktivity.....	26
4 ZÁKLADNÉ VYMEDZENIE POJMOV	28
4.1 Kvalita života, životný spôsob, životná úroveň, životný štýl.....	28
4.2 Teória assets	30
5 ŽIVOTNÉ STRATÉGIE VIDIECKEHO OBYVATEĽSTVA	31
5.1 Vidiecka domácnosť a jej životné stratégie v 20. storočí	31
5.2 Rodina a jej hodnoty.....	35
5.3 Združstevňovanie poľnohospodárstva.....	37
6 ŽIVOT OBYVATEĽOV OKRESU KEŽMAROK NA PRÍKLADE OBYVATEĽOV ZAMAGURIA V MINULOSTI	42
7 ŽIVOTNÉ STRATÉGIE RÓMSKEHO OBYVATEĽSTVA	48
7.1 Životné podmienky	49
7.2 Rodina a demografické správanie	51
7.3 Vzdelanie a práca.....	52
7.4 Chudoba Rómov a s tým spojené životné stratégie	55
7.5 Fenomén dvojitej marginalizácie	57
8 ZÁVER.....	59
LITERATÚRA	61

1 ÚVOD

Rómovia sú druhou najpočetnejšou etnickou menšinou na území Slovenska a v súvislosti s ich výrazným nadpolovičným zastúpením v mnohých obciach okresu Kežmarok sa vynára mnoho problémov, ktoré je potrebné riešiť. Rómska problematika je v súčasnosti jednou z najdiskutabilnejších v súčasnosti. Rómovia dosahujú výrazne nižšiu vzdelanostnú úroveň, omnoho vyššiu mieru nezamestnanosti, podstatne nižšie príjmy a majú horší zdravotný stav ako zvyšok populácie. Mnohí Rómovia žijú navyše v zanedbaných a izolovaných oblastiach s nekvalitnými obydliami, chýbajúcimi základnými službami a obmedzeným prístupom ku zdravotníckej starostlivosti.

Či si to uvedomujeme alebo nie, je pravdou, že na Slovensku tak, ako v iných krajinách, žije etnická skupina Rómov, ktorá svojimi prejavmi istým spôsobom značne vyniká medzi ostatným obyvateľstvom. Rómovia, hoci žijú na tomto území už po stáročia, nedokázali sa celkom včleniť do spoločnosti, čo spôsobovalo a spôsobuje mnohé problémy súhrnne zoskupené pod pojmom tzv. rómsky problém.

Riešenie rómskeho problému je veľmi komplikovaná záležitosť. Tento problém je zakorenený hlavne v spôsobe myslenia tohto etnika. Zmeniť spôsob myslenia rómskeho obyvateľstva by sa malo predovšetkým pôsobením priamo v rómskych osadách. Dôležité je hlavne zabezpečenie vzdelania a predškolská výchova početnej predproduktívnej zložky rómskej populácie. Veľkým problémom je aj intolerancia medzi rómskou a nerómskou populáciou, preto je potrebné riešiť rómsky problém spolu s problémami nerómskeho obyvateľstva, v opačnom prípade ešte viac vzrastie napätie medzi Rómami a ostatným obyvateľstvom, ktoré sa môže cítiť ukrátené a poškodené.

Cieľom predkladanej bakalárskej práce je charakterizovanie životných stratégií domácností vidieckeho obyvateľstva a rómskeho obyvateľstva. V práci sa snažím predostrieť životné priority, životný štýl a tým stratégie ľudí, ktorými sa riadili ľudia v minulosti (predovšetkým na vidieku), kedy hodnoty a spôsoby života boli ovplyvňované predovšetkým tradíciou a odovzdávané a kontrolované z generácie na generáciu a silnou črtou a hodnotou dedinského spoločenstva bola sociálna súdržnosť; v skratke sa pokúsím poukázať na zmeny, ktorými prešiel slovenský vidiek a s ním spojený spôsob života na vidieku v minulom storočí a dopady týchto zmien v súčasnosti. Tému tejto bakalárskej práce sa pokúsím aplikovať na okres Kežmarok. Podávam aj základnú geografickú charakteristiku tohto okresu so zameraním na humánno-geografické pomery tohto územia.

Osobitne chcem v práci poukázať aj na špecifické stratégie rómskeho etnika, ktoré v mnohých obciach okresu Kežmarok tvoria nadpolovičnú väčšinu.

2 METODIKA PRÁCE A ZHODNOTENIE LITERATÚRY

Metodika mojej práce na tému životných stratégií obyvateľov v okrese Kežmarok spočívala predovšetkým v naštudovaní príslušnej literatúry zaoberajúcej sa touto problematikou a v práci so štatistickými údajmi okresu Kežmarok.

Zo štatistických údajov som si vypracovala jednotlivé tabuľky, grafy a mapy humánno-geografickej charakteristiky okresu Kežmarok a následne som ich zhodnotila. Pracovala som predovšetkým s dostupnými údajmi internetového portálu Štatistického úradu Slovenskej republiky a portálu Úradu splnomocnenca vlády Slovenskej republiky pre rómske komunity, ktorý mi poslúžil na porovnanie údajov podielu rómskeho obyvateľstva podľa oficiálneho sčítania a podľa sociografického mapovania rómskych komúní. Humánno-geografická charakteristika okresu obsahuje vybrané charakteristiky, ktoré sú v rámci Slovenskej republiky pre tento okres špecifické, ako je napr. veková štruktúra obyvateľstva, kde pre okres Kežmarok je typické veľké zastúpenie predproduktívnej zložky obyvateľstva, na čom sa podieľa hlavne vysoká pôrodnosť rómskych žien; charakterizovaná je aj hustota osídlenia, ktorá je ovplyvnená hlavne reliéfom a nadmorskou výškou, ktorá ovplyvňuje klimatické pomery tohto územia a následne rozloženie hospodárskych aktivít obyvateľov; táto charakteristika je venovaná ďalej aj celkovému pohybu obyvateľstva, pretože pre okres je charakteristický hlavne vysoký prirodzený prírastok predovšetkým obcí, kde je výrazne, nezriedka nadpolovičné zastúpenie Rómov na celkovom podiele obyvateľstva.

Pri písaní tejto práce som pracovala s odbornou literatúrou, ktorá sa zaoberá problematikou životných stratégií, pričom najviac som čerpala z literatúry od Prof. PhDr. Ivety Radičovej PhD., ktorá sa venuje problematike životných stratégií a z literatúry etnológa PhDr. Petra Slavkovského DrSc., ktorý sa venuje najmä agrárnej kultúre Slovenska. V kapitole Životné stratégie obyvateľov Zamaguria, som čerpala informácie z monografií jednotlivých obcí okresu Kežmarok.

3 CHARAKTERISTIKA OKRESU KEŽMAROK

3.1 Poloha okresu a základná geografická charakteristika

Okres Kežmarok je lokalizovaný v severovýchodnej časti Slovenskej republiky. Administratívne patrí do Prešovského kraja, pričom leží v jeho západnej časti. Na severe susedí s Poľskom, na severe/severovýchode s okresom Stará Ľubovňa, na východe s okresom Sabinov, na juhu s okresom Levoča a na západe susedí s okresom Poprad. Okres Kežmarok je čo sa týka rozlohy územia štvrtým najväčším okresom Prešovského kraja, po okrese Poprad, Bardejov a Prešov.

Okres bol vyčlenený pri novom územnosprávnom usporiadaní Slovenskej republiky v roku 1996 z okresu Poprad. Rozloha okresu je 839, 4 km² a počet obyvateľov k 31. 12. 2009 bol 68 238, z toho ženy tvorili 50, 32 % obyvateľov. Hustota obyvateľstva je 80 obyvateľov/ km², čím sa zaraďuje medzi okresy Slovenska s podpriemernou hodnotou tohto ukazovateľa v rámci celej Slovenskej republiky, kde je priemerná hustota obyvateľstva 110 obyvateľov/ km². Počet obcí okresu je 42, z toho štatút mesta majú tri a to Kežmarok, Spišská Belá a Spišská Stará Ves. Na východe okresu je lokalizovaný vojenský obvod Javorina, ktorý bol zriadený v roku 1952. Územie vojenského obvodu bolo vytvorené z celých katastrálnych území troch obcí – Blažov, Dvorce a Ruskinovce a z časti katastrálnych území ďalších 22 spišských obcí. V obciach so štatútom mesta žije okolo 40 % všetkých obyvateľov okresu.

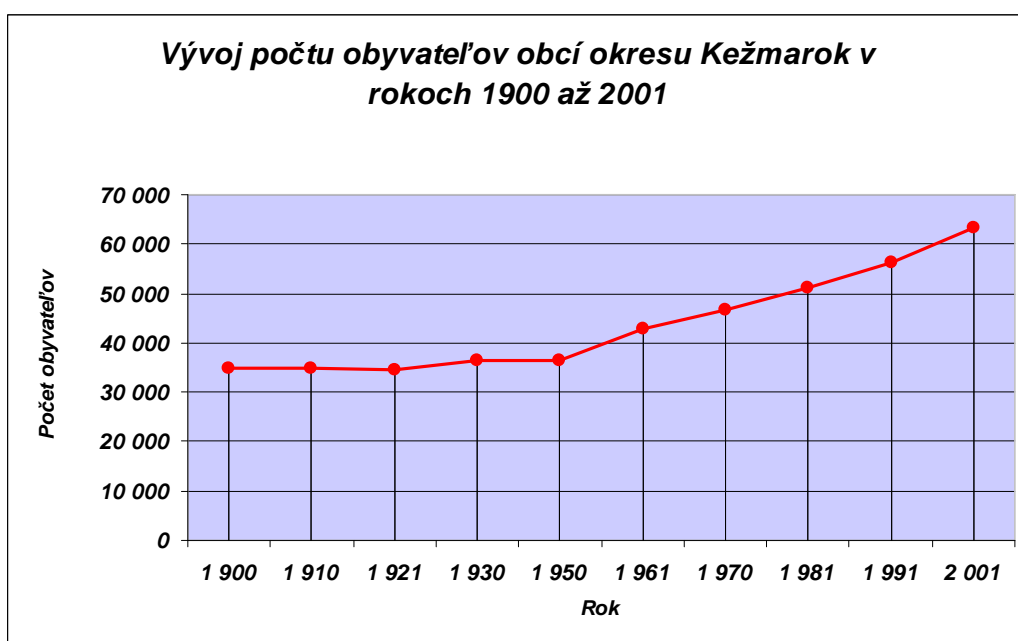
Čo sa týka veľkostnej štruktúry obcí a základných sídelných jednotiek okresu Kežmarok, tak 7 obcí patrí do kategórie obcí s počtom obyvateľov do 199, čo percentuálne predstavuje 16, 67 % zo všetkých 42 obcí. 9 obcí spadá do veľkostnej kategórie od 200 do 499 obyvateľov (21, 43 % obcí), 11 obcí má počet obyvateľov od 500 do 999, čo predstavuje 26 % všetkých obcí, táto skupina má najväčšie zastúpenie. 8 obcí má od 1000 do 1999 obyvateľov, 5 obcí je v kategórii od 2000 do 4999 (tu patrí aj mesto Spišská Stará Ves), do kategórie 5000 až 9999 obyvateľov patrí len jedno mesto, a to Spišská Belá a od 10000 do 19999 patrí rovnako len jedno mesto – Kežmarok.

3.2 Analýza vybraných humánnogeografických charakteristík okresu Kežmarok

3.2.1 Vývoj počtu obyvateľov

Obyvateľstvo tvorí súhrn všetkých ľudí na určitom území k určitému okamihu, zisťovaný podľa bydliska, prítomnosti na danom území alebo podľa iných hľadísk. Nemožno ho považovať za statický element, ale naopak vyznačuje sa silnou dynamikou jeho počtu, štruktúry, priestorového rozloženia a ďalších znakov. Zmeny počtu obyvateľov, ktoré vyvolávajú aj zmeny v jeho priestorovom rozložení a v jeho štruktúre, sú charakteristickým a veľmi významným procesom každej populácie. Počet obyvateľov sa mení v dôsledku prirodzeného a migračného pohybu (Mládek, 1992).

Obr. 1: Vývoj počtu obyvateľov v okrese Kežmarok v rokoch 1900 až 2001



Zdroj: Štatistický úrad SR

Vývoj počtu obyvateľov štátu je výsledkom ich prirodzeného pohybu a migrácie. Z hľadiska vývoja počtu obyvateľov sa dá obdobie 1869-2001 rozdeliť, rešpektujúc roky cenzu, na štyri etapy (1869-1921, 1921-1950, 1950-1991, po roku 1991), pričom ich časové hranice sa viažu na významné spoločensko-politické zmeny v histórii Slovenska (zánik rakúsko-uhorskej monarchie a vznik prvej Československej republiky, koniec druhej svetovej vojny a vznik socialistického Československa, koniec vlády komunistickej strany a vznik samostatnej Slovenskej republiky) (Mládek, 2006).

Obdobie 1869-1921

Začiatok tohto obdobia sa viaže k rakúsko-uhorskému vyrovnaniu (a nasledujúcemu začiatku modernej urbanizácie súvisiacej s priemyselnou revolúciou v Uhorsku), kedy bolo územie Slovenska ešte súčasťou Rakúsko-Uhorska). Obdobie 1869-1921 sa vyznačuje komplikovaným populačným vývojom, k čomu prispel najmä migračný pohyb (Mládek, 2006).

Počet obyvateľov v roku 1900 v okrese Kežmarok bol 34 975. Medzi cenzami v roku 1900 a 1910 počet obyvateľov klesol o 252 (0,72 %). Iba 16 obcí (38 % zo všetkých obcí) dosiahlo prírastok obyvateľstva. Z nich najvýraznejší prírastok zaznamenali obce Spišská Belá 10,33 % (271), Javorina 12,48 % (273), Kežmarok 12,68 % (711), Majere 15,85 % (13), Lechnica 16,29% (79), Krížová Ves 19,22 % (94) a Malý Slavkov 23,37 % (86). A naopak najvýraznejší úbytok mali obce Vojňany (-29,08%), Osturňa (-26,61 %), Toporec (-21,12 %), Spišské Hanušovce (-19,76 %), Veľká Franková (-19,25 %), Ľubica (-16,55 %).

Rovnako medzi rokmi 1910 a 1921 zaznamenal okres úbytok obyvateľstva a to 86 obyvateľov (-0,25 %). Najvyšší úbytok mali obce Lechnica (-24,82 %), Abrahámovce (-13,76 %), Jurské (-10,36 %), Zálesie (-9,15 %). Najvyšší prírastok dosiahli obce Havka (33,62 %), Veľká Franková (21,03 %), Vojňany (19,10 %). Tento úbytok počtu obyvateľov bol spôsobený prvou svetovou vojnou, ktorej dôsledkom bola znížená natalita a zvýšená mortalita.

Pre celé územie Slovenska v tomto období (1869 – 1921) je charakteristická hospodárska zaostalosť, nízka životná úroveň a zlé sociálne podmienky obyvateľov. Za týchto okolností bola na konci 19. storočia a začiatkom 20. storočia síce vysoká natalita, ale aj pomerne vysoká úmrtnosť, takže hodnota prirodzeného prírastku bola relatívne nízka. Poľnohospodárstvo bolo hlavnou obživou obyvateľstva. Toto však nemohlo užiť vzrastajúci počet obyvateľstva. Preto sa obyvatelia Slovenska začali vysťahovávať. Odhaduje sa, že v období 1869 – 1921 sa vysťahovalo z územia Slovenska vyše 700 tisíc obyvateľov (Lauko – Tolmáči – Dubcová, 2006). Intenzita vysťahovalectva nadobudla najväčšie rozmery v štyroch kulminačných vlnách (1878-1884, 1886-1892, 1897-1906, 1913-1914), ktoré boli viazané na obdobia hospodárskej prosperity v USA a Kanade. (Mládek, 2006)

Vysťahovalectvo postihlo aj jednotlivé obce okresu Kežmarok. Vyhnali ich najmä sociálno-ekonomické pomery a lákali ich podstatne priaznivejšie zárobkové možnosti v Spojených štátoch, v tom čase hlavnom ciele vysťahovalcov z celej Európy. Do vlasti sa

vracala len časť z nich (Malovcová a kol., 2002). Tak napríklad obec Osturňa mala v roku 1900 1845 obyvateľov a akiste v dôsledku veľkého vystažovalectva pred prvou svetovou vojnou klesol počet v roku 1910 na 1354. Okrem vystažovalectva počet obyvateľov klesol aj z dôvodu narukovania mnohých obyvateľov po vypuknutí 1. svetovej vojny. Mnohí z nich sa už nevrátili, pretože padli na rôznych bojiskách tejto vojny, mnohí sa dostali do zajatia alebo do légii a vrátili sa až po skončení vojny. (Chalupecký a kol., 2004)

Obdobie 1921- 1950

Aj po vzniku Československej republiky v roku 1918 pokračovala emigrácia do krajín západnej Európy a zámoria, podmienená pretrvávaním hospodárskej zaostalosti Slovenska. Po roku 1921 na vývoj obyvateľstva pôsobili najskôr pozitívne okolnosti. Takými boli hlavne ukončenie I. svetovej vojny a vznik ČSR. Po ukončení vojny okamžite stúpila sobášnosť, čo následne vyvolalo zvýšenú pôrodnosť, ktorá bola v tom čase najvyššia na východnom Slovensku. V mestách sa okrem priemyslu začala sústreďovať administratíva a nevýrobné činnosti, čo malo za dôsledok sťahovanie obyvateľov z vidieka do miest (Lauko – Tolmáči – Dubcová, 2006). Zlú situáciu prehĺbila hospodárska kríza v rokoch 1920-1930. Po vypuknutí veľkej hospodárskej krízy v roku 1929 emigrácia do USA prakticky zanikla, v menšom rozsahu sa obnovila v druhej polovici 30. rokov. Celkovo sa v období 1919-1938 vystažovalo do zámoria asi 205 tisíc osôb (Mládek, 2006).

Medzi sčítaniami 1921 a 1930 okres Kežmarok zaznamenal prírastok obyvateľstva takmer o 5 %. Najväčší prírastok dosiahli obce ako Abrahámovce, ktoré zaznamenali 27,66 % prírastok (52 obyvateľov), Tvarožná 21,53 % (127), do ktorej po skončení prvej svetovej vojny evakuovala časť slovenského obyvateľstva z obcí zabratých Poľskom a prichádzali ďalší slovenský usadlíci z iných oblastí Zamaguria, Ždiaru a Slovenskej Vsi. (Chalupecký, 2007). Vysoký prírastok dosiahli aj obce Lendak 20,85 % (240), Jezersko 18,89 % (41), Krížová Ves 18,68 % (99), Rakúsy 18,64 % (118), Ľubica 17,28 % (413). Niektoré obce zaznamenali naopak veľký úbytok ako Majere, ktoré mali až 73 % úbytok obyvateľstva (-388 obyvateľov), čo bolo spôsobené sťahovaním do iných obcí okresu ako napríklad do obce Tvarožná, ktorá bola spomenutá už vyššie. (Chalupecký, 2007). Aj obec Veľká Lomnica zaznamenala úbytok (-24 %) menej obyvateľstva ako v roku 1921 (-350 obyvateľov) alebo Huncovce, ktoré zaznamenali 21,5 % úbytok obyvateľstva (-289).

Po roku 1921 sa počet obyvateľov okresu Kežmarok už len zvyšoval. V roku 1950 žilo na území okresu celkovo o 0,5 % (192) viac obyvateľov ako v roku 1930.

Najvýraznejšie prírastky mali obce Vlkovce 27,81 % (52), Vojňany 24,73 % (46), Krížová Ves 20,35 % (128), Vlková 19,29 % (65), Veľká Lomnica 18,89 % (207). Najvýraznejšie úbytky z obcí mali Ihľany, ktoré mali o 40,97 % (-429) obyvateľov menej ako v roku 1930, čo bolo spôsobené vyst'ahovaním obyvateľstva z dôvodu zabratia územia, ktorý mal slúžiť pre účely vojenského obvodu Javorina. Obec Žakovce mala o 32,34 % (-207) menej obyvateľov, o približne 18 % obyvateľov mali menej obce Podhorany (-115), Tvarožná (-136), Bušovce (-86) a o okolo 13 % obyvateľov mali menej obce Javorina (-316) a Rakúsy (-104). Úbytok počtu obyvateľov v týchto obciach okresu bolo aj z dôvodu evakuácie nemeckého obyvateľstva po druhej svetovej vojne. Po odsunutom nemeckom obyvateľstve zostalo v obciach mnoho opustených domov, ktoré začali obsadzovať miestni obyvatelia.

Obdobie 1950-1991

Obdobie rokov 1950-1991 sa vyznačovalo v porovnaní s predošlými obdobiami pomerne výrazným populačným rastom Slovenska. Po skončení 2. svetovej vojny nastala priaznivá situácia, kedy sa zvýšila sobášnosť a následne pôrodnosť. Prirodzený prírastok obyvateľstva bol pomerne vysoký. Hlavným impulzom tohto výrazného prírastku v tomto období bola intenzívna industrializácia Slovenska a jeho všeobecný hospodársky rozvoj a s ním spojené zvyšovanie životnej úrovne obyvateľstva a sociálnej starostlivosti.

Najväčší nárast počtu obyvateľstva zaznamenal okres Kežmarok medzi rokmi 1950 a 1961, kedy celkový prírastok obyvateľstva bol takmer 17 % (6202 obyvateľov). Veľmi výrazný prírastok zaznamenala obec Žakovce, ktorá mala roku 1961 o 90 % viac obyvateľov ako v roku 1950. Vysoký prírastok dosiahli aj obce Vrbov 56,65 % (426), Lendak 50,33 % (764), Toporec 43,78 % (387), Rakúsy 41,89 % (271), Jurské 40,98 % (125), Krížová Ves 34,61 % (262), Reľov 30,70 % (109), Vlková 30,35 % (122), Veľká Lomnica 30,08 % (392), Ľubica 21,94 % (659). Ostatné obce okresu rovnako zaznamenali prírastok, len 3 obce dosiahli úbytok v porovnaní s rokom 1950. Boli nimi Majere (-4 obyvatelia), Hradisko (-14) a Javorina, ktorá mala až takmer 98 % úbytok obyvateľstva, kde v roku 1950 žilo 2063 obyvateľov a v roku 1961 už len 42 obyvateľov. Bol to dôsledok zriadenia vojenského obvodu v roku 1952. V mesiacoch marec až máj spomínaného roku došlo k násilnému vyst'ahovaniu a skrivodlivému vyvlastneniu majetku asi 8 000 vlastníkov pôdy, lúk, lesov a iných nehnuteľností z troch spišských okresov a to Popradu, Spišskej Novej Vsi, Starej Ľubovne a okresu Prešov. Občania sa bránili vyst'ahovaniu, ale pomocou armády obyvateľov násilne vyviezli a domy zbúrali. Do tohto

priestoru boli zahrnuté čiastočne alebo úplne katastrálne územia 24 obcí a osád. Z okresu Kežmarok boli vysťahovaní obyvatelia Lubických Kúpeľov, Ruskinoviec, Dvoriec, Blažova a osady Čertež. Tento priestor mal plniť okrem vojenskej úlohy aj politickú funkciu. Jeho vytvorením chcel vtedajší režim dokázať, že smie a môže manipulovať s občanmi, ako sám uzná za vhodné. Tvrdý postup pri vysťahovaní občanov zo štyroch dedín mal zastrašiť ostatných občanov Spiša, aby pri zakladaní jednotných roľníckych družstiev nekládli odpor (Chalupecký, 2006).

V nasledujúcom sčítaní v roku 1970 bol počet obyvateľov v okrese 46 717. Oproti sčítaniu z roku 1961 sa počet obyvateľov zvýšil o 3974, teda o 9,30 %. Tento nižší prírastok mohol byť výsledkom vekovej štruktúry obyvateľstva, prijatím interrupčných zákonov a do určitej miery sa týmto prejavila aj ilegálna emigrácia (Mládek, 2006). Rovnako príčinou poklesu prirodzeného prírastku bolo, že do veku uzatvárania sobášov nastúpili generačne slabé ročníky z obdobia hospodárskej krízy v 30-tych rokoch (Lauko – Tolmáči – Dubcová, 2006).

V roku 1981 sa počet obyvateľov zvýšil podobne ako v roku 1970 o 9,35 % (4370), čím dosiahol okres 51 087 obyvateľov. Najvýraznejší prírastok mala len obec Holumnica, kde sa počet obyvateľov zvýšil až o 361 % (502), ktorá mala v roku 1970 139 obyvateľov a v roku 1981 už 641 obyvateľov. Tento nárast počtu obyvateľov bol spôsobený aj tým, že sa do obce presťahovala časť obyvateľov, ktorá musela opustiť svoje pôvodné domovy po násilnom vysťahovaní kvôli zriadeniu už spomínaného vojenského obvodu Javorina. V tomto vojenskom obvode bývali pri sčítaní v roku 1981 už len 2 obyvatelia (úbytok o 93 % obyvateľov).

Podobne sa vyvíjal počet obyvateľov aj ďalších 10 rokov, kedy pri sčítaní v roku 1991 mal okres 56 223 obyvateľov (prírastok o 10 % z roku 1981).

Obdobie po roku 1991

V priebehu rokov 1991-2001 veľká časť Slovenska populačne stagnovala, čo bolo spôsobené viacerými príčinami ako bola nezamestnanosť, sociálna neistota, preberanie konzumného spôsobu života a v neposlednom rade aj prudké zníženie výstavby bytov. Tieto okolnosti tak zapríčinili zníženie sobášnosti a tým aj zníženie pôrodnosti. Len niektoré okresy zaznamenali výraznejšie prírastky. K týmto okresom patril aj okres Kežmarok, ktorý zaznamenal 12,46 % prírastok (7008). Tento výraznejší prírastok oproti všeobecne stagnujúcemu Slovensku bol spôsobený vyšším prirodzeným prírastkom najmä rómskeho etnika (Mládek, 2006).

K takýmto obciam v okrese s vyšším prírastkom a zároveň aj s výrazným zastúpením rómskeho etnika patrili Podhorany 60,29 % (prírastok 533 obyvateľov), Stráne pod Tatrami 48,77 % (376), Rakúsy 44,39 % (593), Jurské 39,59 % (215), Výborná 33,17 % (205).

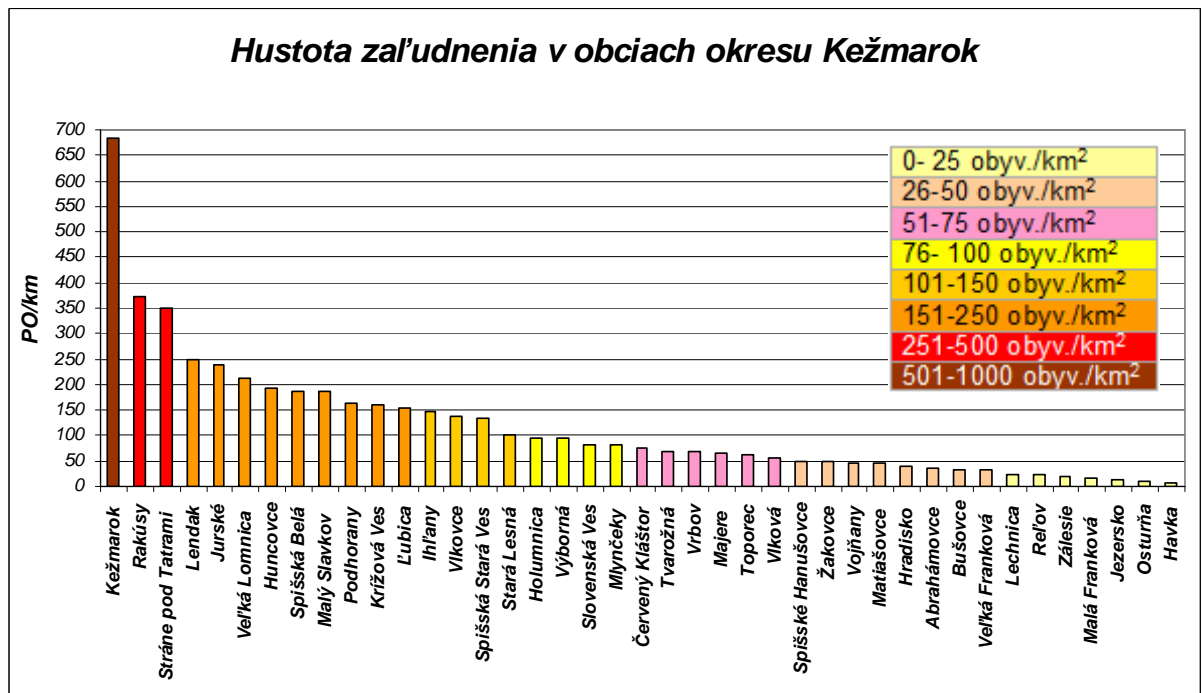
3.2.2 Rozmiestnenie obyvateľstva a hustota zaľudnenia

Vzťah počtu obyvateľov a obývaného územia hodnotí všeobecná hustota zaľudnenia vyjadrená počtom obyvateľov na jednotku plochy (Mládek, 2006).

K 31. 12. 2009 žilo na území okresu Kežmarok s rozlohou 838,8 km² celkom 68 238 obyvateľov s hustotou zaľudnenia 80 obyvateľov na km². V porovnaní so Slovenskou republikou (110 obyv./ km²) dosahuje podpriemernú hodnotu tohto ukazovateľa. Táto nízka hodnota zaľudnenia je akiste aj výsledkom hornatého rázu okresu. Podľa kritérií hustoty a veľkosti ako aj podľa štatutárneho kritéria sa okres Kežmarok radí k okresom s relatívne veľkým podielom vidieckeho obyvateľstva.

Najvýraznejším fyzickogeografickým faktorom priestorovej diferenciácie sídiel, resp. obyvateľstva je reliéf, determinujúci sklonitostné pomery a nadmorskú výšku územia. Nadmorská výška primárne ovplyvňuje klimatické pomery a ostatné prírodné zložky, ktoré sekundárne vplyvajú na rozloženie hospodárskej činnosti človeka a hustotu sídiel, resp. obyvateľstva. Analýzy špecifickej hustoty zaľudnenia potvrdili najhustejšie zaľudnenie v kotlinách a v nížinách a nízke zaľudnenie v najvyšších pohoriach (Mládek, 2006). Okres Kežmarok sa územne rozprestiera na západe v kotlinovom krajinnom type a na severe a východe okresu v krajinnom type pohorie (Kusendová, 2006). Počet obyvateľov, ktorí obývajú územie Popradskej kotliny výrazne prevyšuje tých, ktorí obývajú územie geomorfologického celku Spišská Magura na severe okresu a Levočské vrchy na východe okresu. 49 % (20) obcí okresu leží na území Popradskej kotliny a žije tu 81,57 % (55 062) všetkých obyvateľov okresu na ploche 303,94 km² s hustotou zaľudnenia 181 obyvateľov/km² (k 31.12.2008). Zvyšných 51 % obcí (21) leží v krajinnom type pohorie (Spišská Magura a Levočské vrchy). Dovedna obýva tento priestor 18,42 % (12 437) obyvateľov okresu na rozlohe 218,63 km² s hustotou zaľudnenia 56,89 obyvateľov/km² (k 31.12.2008) (Kusendová, 2006).

Obr. 2:



Zdroj: Štatistický úrad SR

3.2.3 Štruktúra obyvateľstva podľa pohlavia a veku

Vek a pohlavie predstavujú základné demografické znaky a štruktúry podľa týchto znakov sú neodmysliteľnou charakteristikou každej populácie. Často sa charakteristiky podľa pohlavia a veku vyjadrujú vo vzájomnej kombinácii, i keď každá z nich má i svoje vlastné poznávacie prostriedky (Mládek, 2006). Pre vyjadrenie štruktúry obyvateľstva podľa pohlavia a veku sú dôležité vekové skupiny a to **biologické vekové skupiny** od 0-14 rokov, od 15-49 rokov a od 50 a viac rokov; ďalej sú to **hlavné vekové skupiny**, ktoré sa delia na vekové skupiny od 0-14 rokov, 15-59 rokov a od 60 a viac rokov; a **produktívne vekové skupiny** od 0-14 rokov, od 15-59 rokov u mužov, od 15-54 rokov u žien a od 60 a viac rokov u mužov a 55 a viac rokov u žien (Mládek, 1992).

Štruktúra obyvateľstva podľa pohlavia

Štruktúra podľa pohlavia sa najčastejšie vyjadruje dvoma ukazovateľmi - **indexom** maskulinity, resp. femininity, alebo **koeficientom** maskulinity, resp. femininity. Index maskulinity I_m , resp. Index femininity I_f vyjadruje počet mužov, resp. počet žien, ktorý v danej populácii pripadá na 1000 žien, resp. 1000 mužov.

$$I_m = M/\check{Z} * c, \text{ resp. } I_f = \check{Z}/M * c$$

kde M - počet mužov v sledovanej populácii, \check{Z} - počet žien, c – konštanta, najčastejšie 1000

Koeficient maskulinity K_m , resp. koeficient femininity K_f vyjadruje percentuálny podiel mužov, resp. žien z celkového počtu obyvateľov sledovanej populácie

$$K_m = M/\check{S} * 100, \text{ resp. } K_f = \check{Z}/\check{S} * 100$$

kde M – počet mužov, \check{Z} – počet žien, \check{S} – stredný stav obyvateľstva sledovanej populácie

Slovenskú republiku charakterizuje pozitívna femininita, čím sa zaraďuje do skupiny ekonomicky rozvinutých štátov s prevahou ženského obyvateľstva. Utvára sa vplyvom mnohých faktorov, ako je rozdielna mortalita obyvateľstva oboch pohlaví (mužská nadúmrtnosť), biologické odlišnosti, socioekonomické špecifiká a pod (Mládek, 2006).

Rovnako pozitívna femininita je charakteristická aj pre okres Kežmarok, kde k 31. 12. 2008 mal index femininity hodnotu 1015. Čo sa týka štruktúry obyvateľstva podľa pohlavia v závislosti od veku je podobná celoslovenskému charakteru, čo znamená, že platí v detskom veku prevaha chlapcov, čo je spôsobené vyšším podielom narodených chlapcov ako dievčat. Prevaha žien v okrese začína od veku 50 rokov (v prípade Slovenska od veku 44 rokov), s malou výnimkou, kedy pri sčítaní v roku 2001 bola prevaha žien v okrese vo vekovej kategórii 25-29 rokov. Index femininity sa v okrese s rastúcim vekom zvyšuje až na hodnoty vyššie ako 2000 (od 80. roku života). Rozdiel v početnosti mužov a žien je následkom najmä dlhodobej vyššej úmrtnosti mužov a zohľadňuje ešte aj vojnové straty mužov a ich relatívne vyššiu emigráciu (Mládek, 2006).

Štruktúra obyvateľstva podľa veku

Vo vekovej štruktúre obyvateľstva sa odráža vývoj základných populačných procesov napr. pôrodnosti, úmrtnosti a migračných pohybov, ďalej aj sobášnosti, potenciálu pracovných síl a pod (Mládek, 2006).

Najväčšie zastúpenie vo vekovej štruktúre obyvateľstva okresu Kežmarok má obyvateľstvo vo veku 10-14 rokov a to u mužov 9,87 percentným zastúpením a u žien 9,32 percentným zastúpením. V celej SR má najväčšie zastúpenie skupina obyvateľstva vo veku 20-24 rokov; muži v tejto vekovej skupine predstavujú 9,18 % zo všetkých mužov a u žien ide o 8,33 % zo všetkých žien. Najmenšie zastúpenie ako aj v okrese Kežmarok tak

aj v rámci celej SR majú samozrejme 85 a viac roční obyvatelia, kde v okrese Kežmarok ide ani nie o pol percentné zastúpenie (0,34%), čo sa týka mužov a u žien je to takmer jednoppercentné zastúpenie (0,93 %). V rámci celej SR predstavujú muži v tejto vekovej skupine 0,5 % zo všetkých mužov a ženy niečo vyše jedného percenta (1,13 %).

Obyvateľstvo podľa rodinného stavu sa charakterizuje podľa zastúpenia slobodných, ženatých (vydatých žien), rozvedených a ovdovených mužov resp. žien v 5-ročných vekových kategóriách. Najväčšie zastúpenie v okrese Kežmarok podľa spomínaného rodinného stavu majú slobodní muži resp. slobodné ženy; slobodných mužov v roku 2001 bolo 16 871 a slobodných žien bolo 14 552, čo je výsledkom vekovej štruktúry obyvateľstva okresu, v ktorej prevláda predproduktívna veková skupina. V najvyššej vekovej skupine 85 a viac ročných bolo napr. 10 slobodných mužov a 15 slobodných žien.

V sledovanom roku 2001 sa oženilo/vydalo takmer rovnako veľa mužov a žien v rámci kežmarského okresu, a to 12 811 mužov a 12 881 žien. Najviac mužov sa ženilo vo veku 35-39 rokov (1669) a ženy sa vydávali najčastejšie vo veku 25-29 rokov a to 1 797, čo predstavuje takmer 14 percent všetkých vydatých žien. V okrese Kežmarok sa rozviedlo v tomto roku 601 mužov, najviac ich bolo vo vekovej skupine 45-49 ročných, kde predstavovali približne 19,6 % všetkých rozvedených mužov; žien sa rozviedlo 787, pričom najväčšie zastúpenie mala veková skupina rovnako ako u mužov 45-49 ročných žien. Zaujímavé by mohlo byť, že jeden muž sa rozviedol vo veku 80-84 rokov a žien sa rozviedlo v tomto veku päť. V nižších vekových skupinách sa muži najmenej rozvádzali vo veku 20-24 rokov a jedna žena sa rozviedla vo veku 15-19 rokov.

Výrazný rozdiel predstavuje pomer ovdovených mužov a žien. V okrese KK ovdovelo 528 mužov a až 3082 žien, čo je výsledok vyššej nadúmrtosti mužov. Najviac mužov ovdovelo vo veku 70-74 rokov a to 90, čo je 17 percent všetkých ovdovených mužov a žien ovdovelo najviac vo veku 75-79 rokov: 554 vdov, čo percentuálne predstavuje okolo 18 percent všetkých ovdovených žien. Jeden muž ovdovel vo veku 15-19 rokov, rovnako vo veku 20-24 rokov bol v roku 2001 jeden vdovec a najmenej žien ovdovelo vo vekovej skupine 20-24 ročných.

Ďalším z ukazovateľov, ktorý charakterizuje pohlavnú štruktúru obyvateľstva a ktorý je zaznamenaný aj v tejto práci je **index maskulinity**, ktorý predstavuje počet mužov na 1000 žien. Slovenská populácia je charakterizovaná pozitívnou femininitou, čím sa zaraďuje do skupiny ekonomicky rozvinutých štátov s prevahou ženského obyvateľstva, čo je spôsobené napr. rozdielnou mortalitou obyvateľstva oboch pohlaví, biologickými

odlišnosťami, socioekonomickými špecifikami a faktormi spoločenského vývoja ako napr. vyst'ahovalectvo, vojnové straty. Tento trend platí nielen pre celú SR ale aj pre sledovaný okres Kežmarok.

V nižších vekových skupinách je prevaha mužov nad ženami, čo je spôsobené vyšším podielom narodených chlapcov ako dievčat. Nadpomer mužov je až do veku 45-49 ročných, len s výnimkou vekovej skupiny 25-29 ročných, kde v roku 2001 v okrese Kežmarok prevažovali ženy nad mužmi. Pre celú SR nadpomer mužov platí po vekovú kategóriu 40-44 ročných, od tejto vekovej skupiny vyššie platí nadpomer žien. Približne rovnaký index maskulinity pre SR a okres Kežmarok je vo vekovej kategórii 5-9 a 10-14 ročných, ako môžeme vidieť v grafe. Výraznejšie rozdiely indexu maskulinity môžeme vidieť vo vekových kategóriách 20-24 ročných a tiež aj vo veku 35-39 a 40-44, čo sa týka porovnania SR a okresu Kežmarok. Vo vekovej kategórii 20-24 ročných prevažujú v okrese Kežmarok muži v porovnaní so SR viac ako dvojnásobne a vo vekovej kategórii 40-44 ročných ide o desaťnásobný rozdiel. Vo vyšších vekových skupinách už výrazne prevažujú ženy nad mužmi. Najvyšší nadpomer žien je samozrejme vo veku 85 a viac ročných, pre porovnanie je tento nadpomer ešte vyšší v okrese Kežmarok ako v celej SR.

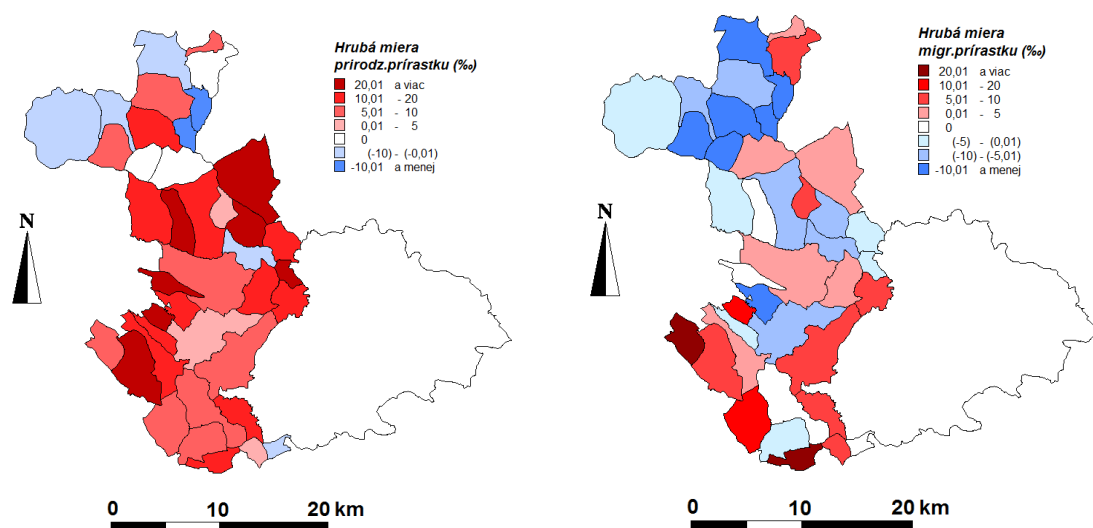
3.2.4 Celkový pohyb obyvateľstva

Pohyby obyvateľstva zapríčiňujú zmeny počtu obyvateľov, zmeny jeho priestorového rozloženia a štruktúry. Celkový pohyb obyvateľstva je výsledkom prirodzeného pohybu a migračného pohybu obyvateľstva. Prirodzený pohyb je určovaný pôrodnosťou a úmrtnosťou a zabezpečuje prirodzený prírastok alebo úbytok obyvateľstva. Migračný pohyb je určovaný odsťahovaním alebo príst'ahovaním a zabezpečuje migračný prírastok alebo úbytok obyvateľstva.

V roku 2009 v rámci celého okresu Kežmarok bol prirodzený prírastok 752 obyvateľov. Hrubá miera prirodzeného prírastku je najvyššia v obciach Rakúsy (35,70 ‰), Stráne pod Tatrami (35,60 ‰), Jurské (32,47 ‰), Výborná (23,81 ‰), Podhorany (23,48 ‰), Veľká Lomnica (23,38 ‰), Toporec (21,17 ‰). Na tomto vysokom prirodzenom prírastku sa podieľa predovšetkým rómske obyvateľstvo, ktorého reprodukčné správanie sa výrazne líši od ostatnej majoritnej populácie okresu. Prirodzený úbytok obyvateľstva bol zaznamenaný iba v obciach Zálesie (-71,43 ‰), Havka (-22,73 ‰), Hradisko (-9,90 ‰), Bušovce (-3,23 ‰) a Spišská Stará Ves (-3,04 ‰). V týchto obciach dochádza k úbytku detskej zložky a k starnutiu populácie. V týchto obciach bol zaznamenaný aj migračný

úbytok obyvateľstva, čo celkovo prispieva k celkovému úbytku populácie. Migračný úbytok bol aj v ďalších, hlavne na severe okresu lokalizovaných obciach. Migračný prírastok nad 10 ‰ bol len v obciach Abrahámovce (37,34 ‰), Majere (22,22 ‰), Stará Lesná (29,47 ‰), Stráne pod Tatrami (12,52 ‰). Prirodzený a migračný pohyb v jednotlivých obciach okresu je znázornený na nasledujúcich dvoch *obrázkoch 3 a 4*.

Obr. 3 a 4: Prirodzený a migračný pohyb obyvateľstva v obciach okresu Kežmarok v roku 2009



Zdroj: Štatistický úrad SR

V rámci SR patrí okres Kežmarok k okresom s najväčším celkovým prírastkom obyvateľstva, ktorý v roku 2009 dosiahol hodnotu 10,89 ‰, pričom hrubá miera prirodzeného prírastku bola 11,08 ‰ (prirodzený prírastok bol 752 osôb) a hrubá miera migračného prírastku, resp. úbytku bola -0,19 ‰ (migračný úbytok 13 obyvateľov).

3.2.5 Národnostná štruktúra obyvateľstva

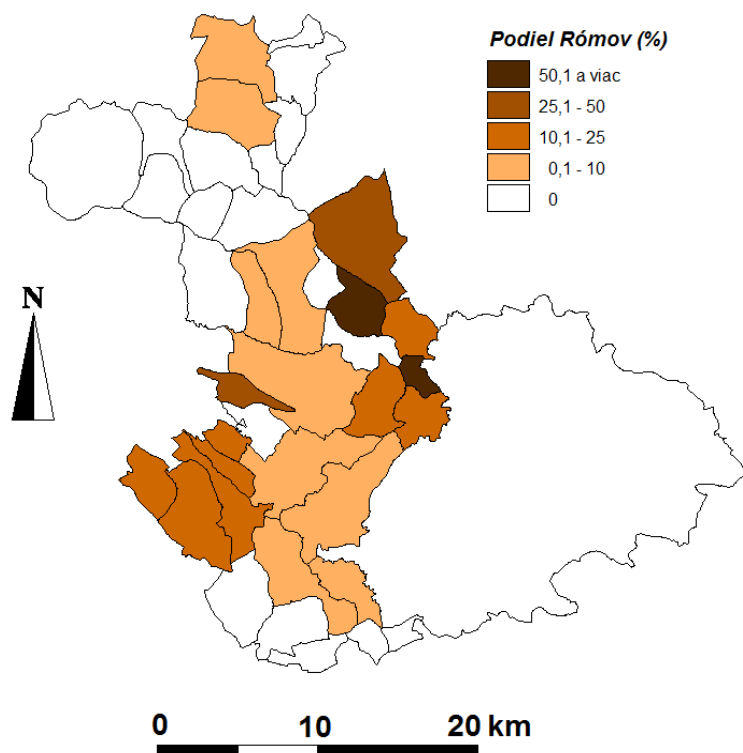
Okres Kežmarok patrí v rámci Slovenskej republiky k okresom s najvyšším percentuálnym zastúpením **rómskej** národnosti (okolo 8% v roku 2008) z celkového počtu obyvateľov. Práve Rómovia sú preto tou etnickou skupinou, ktorú si treba všímať osobitne z hľadiska jej početnosti a podielu. Hneď na začiatku však treba pripomenúť, že pri tejto národnostnej skupine zároveň často dochádza k skresleniu existujúcich štatistík. Dôvody sa rôznia, najčastejším však určite zostáva subjektívne rozhodnutie rómskeho obyvateľstva jednoducho sa pri sčítaní ľudu neprihlásiť k rómskej národnosti. Toto sa deje najmä

z dôvodu aspoň čiastočného zamedzenia odlišného vnímania Rómov (ako marginálnej skupiny) medzi ostatnými obyvateľmi.

Viacere obce okresu (napr. Rakúsy, Stráne pod Tatrami) sú na Slovensku všeobecne známe kvôli veľkému počtu žijúcich **Rómov** aj ďaleko za hranicami regiónu. Celkom v 12 obciach okresu dosahuje podiel Rómov viac než 10 %, z nich v 7 prípadoch je to dokonca vyše 20 %. V dvoch obciach s extrémne vysokým podielom sú dokonca dominujúcou etnickou skupinou (Jurské – vyše 84 % a Podhorany – takmer 55 %). Zaujímavé však je napríklad aj to, že až v 20 obciach, čo je takmer polovica všetkých obcí, je podľa štatistík ich percentuálne zastúpenie nulové (priestorové rozmiestnenie obcí s podielom Rómov ukazuje nižšie priložená séria obr. 5 - 8). Napriek tomu ale pri samotnej návšteve mnohých z týchto lokalít možno zistiť, že Rómovia v týchto dedinách žijú. Jedná sa teda o potvrdenie vyššie spomínaného fenoménu neprihlasovania sa Rómov k svojej národnosti.

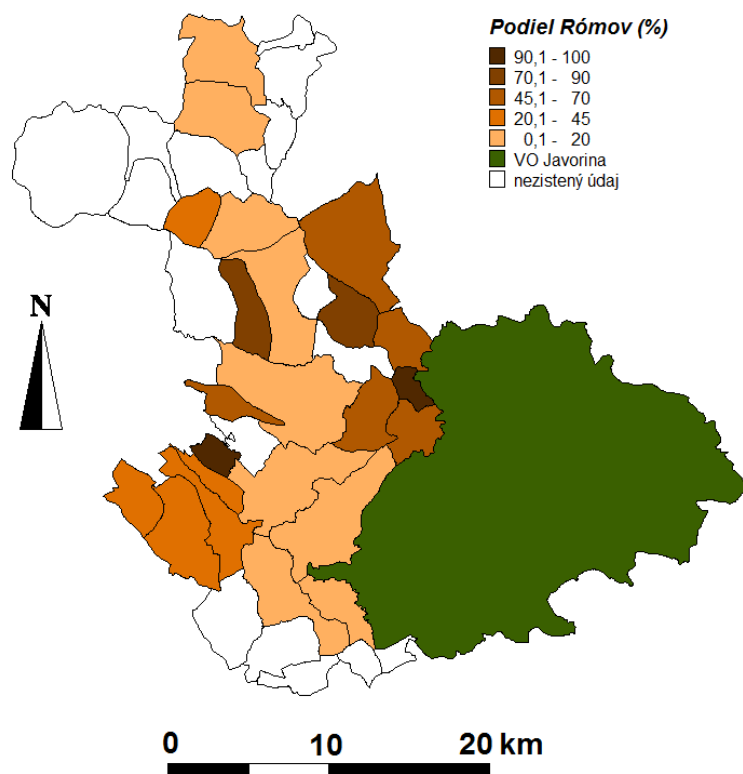
Väčšina Rómov sa v týchto prípadoch hlási k **slovenskej** národnosti, ktorá je svojim zastúpením samozrejme dominantnou národnosťou okresu. Stopercetné zastúpenie Slovákov je v 4 obciach (Havka, Hradisko, Jezersko, Zálesie), v ďalších 19 obciach sú veľmi silne homogénnou skupinou s vyše 95 %. Menej výrazné zastúpenie slovenského obyvateľstva je hlavne v už spomínaných obciach s vysokým zastúpením Rómov. Ostatné etnické skupiny žijúce na území okresu majú len veľmi malé zastúpenie. Spomenúť z nich možno **Poliakov**, keďže okres priamo susedí s Poľskou republikou. Ďalším faktorom zastúpenia poľského etnika je napr. historický vývoj - v 15.storočí bolo niekoľko obcí (najvýznamnejšou z nich Spišská Belá) okresu daných do zálohy poľskému kráľovi. O čosi menej je obyvateľov **nemeckého** etnika, ktorého podiel v okrese je ale významný na celoslovenskej úrovni. Nemci mali v minulosti na území okresu veľmi výrazné zastúpenie v rámci celého územia súčasného Slovenska, keďže sa tu rozprestieral jeden zo šiestich známych Nemcami obývaných národnostných okresov – severospišský.

Obr. 5 Podiel rómskeho obyvateľstva v obciach okresu Kežmarok v roku 2001



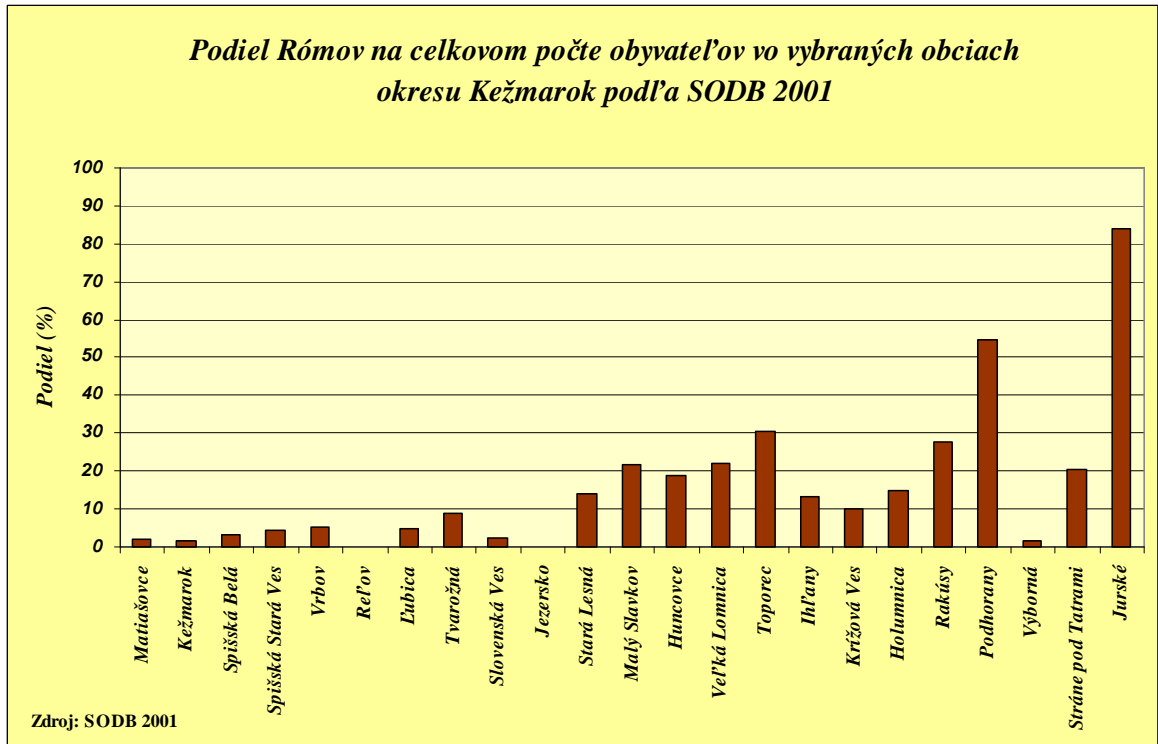
Zdroj: Štatistický úrad SR

Obr. 6: Podiel rómskeho obyvateľstva v obciach okresu Kežmarok podľa sociografického mapovania z roku 2004

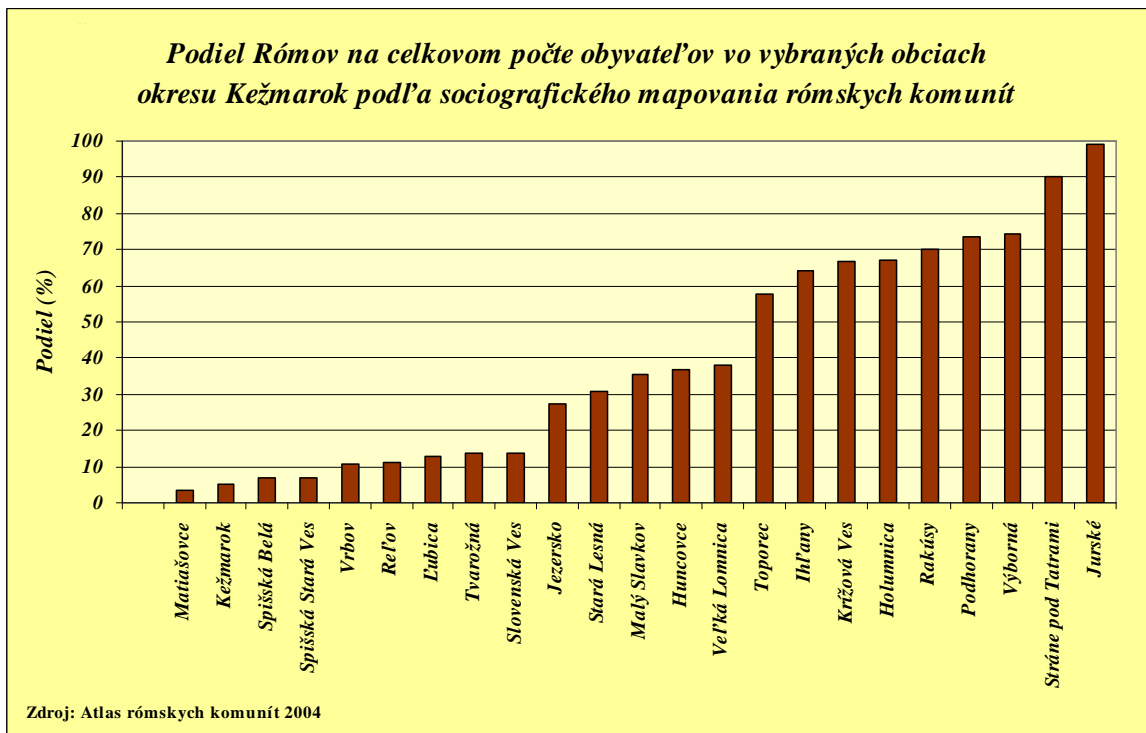


Zdroj: Atlas rómskych komunít 2004

Obr. 7



Obr. 8



Štatistické údaje SODB, ako už bolo skôr spomenut, nevystihujú skutočný počet občanov SR rómskeho pôvodu. Počet Rómov v SR sa odhaduje na 380 000, pričom podiel detí do 14 rokov je 43,6 %. Rómovia žijú nerovnomerne na celom území SR. Veľké

rozdiely sú v koncentráciách v jednotlivých regiónoch (Úrad spolkomocenca vlády SR pre rómske komunity, 2010). Najväčšia koncentrácia občanov SR hlásiacich sa k rómskej národnosti je v Prešovskom kraji, do ktorého patrí aj práve okres Kežmarok, kde sa z celkového počtu podľa SODB 2001 789 968 obyvateľov hlásilo k rómskej národnosti 31 653 obyvateľov.

V prípade sledovaného okresu Kežmarok sú veľké rozdiely v podiele rómskeho obyvateľstva podľa SODB a podľa sociografického mapovania (viď obr. 5 - 8) rómskych komunit z roku 2004. Pre porovnanie uvádzam podiel rómskeho obyvateľstva vo vybraných obciach okresu, ku ktorým sú dostupné údaje zo sociografického mapovania z roku 2004. Podiel rómskeho obyvateľstva podľa sociografického mapovania z roku 2004 sa výrazne líši v porovnaní so SODB 2001. V prípade obcí Reľov a Jezersko sa pri sčítaní obyvateľov v roku 2001 neprihlásil ani jeden obyvateľ, pričom podľa sociografického mapovania v obci Reľov žije 11,1 % obyvateľov rómskej národnosti a v obci Jezersko až 27,4 %. Rovnako výrazné rozdiely sú aj v prípade iných obcí. Najvýraznejšie je to v prípade obcí ako Výborná, kde podľa SODB 2001 je podiel obyvateľov rómskej národnosti len 1,7 % a podľa sociografického mapovania rómskych osídlení až 74,5 %, ďalej aj v prípade obcí Toporec, Ihľany, Krížová Ves, Holumnica, Rakúsy, či Stráne pod Tatrami. Príčin, pre ktoré sa Rómovia nehlásia k svojej národnosti je viacero - od nedostatočne rozvinutého etnického vedomia, ktoré sa neraz prejavuje až snahou dištancovať sa od rómskeho etnika, až po obavy z postihu a diskriminácie (INFOSTAT, 2001).

Údaje o národnosti sa nepriamo zisťovali už v Uhorsku, a to otázkou na materinský jazyk. Aj v prvých československých sčítaniach v roku 1921 a 1930 sa zisťovali údaje o národnostnom zložení obyvateľstva. V roku 1921 to bolo priame zisťovanie s možnosťou prihlásiť sa slobodne k niektorej národnosti. K rómskej národnosti sa vtedy prihlásila len nepatrná časť obyvateľov Slovenska (asi 8 tisíc osôb). Druhé československé sčítanie sa vrátilo k nepriamemu spôsobu zisťovania národnosti prostredníctvom materinského jazyka. Rómsky materinský jazyk uviedlo okolo 31 tisíc obyvateľov Slovenska (INFOSTAT, 2001).

V období 1945-1990 neboli Rómovia považovaní za samostatnú národnosť a pri sčítaní obyvateľov sa mohli prihlásiť len k vybraným národnostiam, oficiálne uznaným alebo boli zahrnutí do skupiny „ostatné národnosti“.

Pri sčítaní v roku 1991 bola národnostná skladba zisťovaná dvoma znakmi, pričom dotazník obsahoval aj otázku na národnosť a materinský jazyk. Zoznam národností bol v porovnaní s predchádzajúcimi sčítaniami obyvateľstva rozšírený a bola v ňom oficiálne

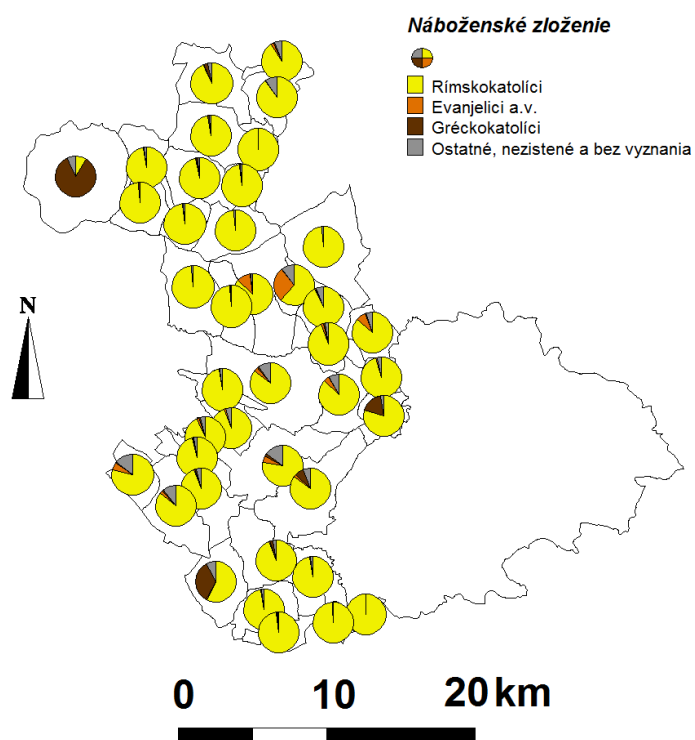
uvedená aj rómska národnosť (Kalibová, 2007). Možnosť prihlásiť sa k rómskej národnosti po šesťdesiatich rokoch využilo len necelých 76 tisíc osôb. V roku 2001 sa v SR k rómskej národnosti podľa SODB prihlásilo 89 920 obyvateľov.

3.2.6 Náboženská štruktúra obyvateľstva

Oblasť Horného Spiša je v rámci Slovenska jedným z regiónov s najväčšou mierou religiozity, a už v rámci nej súčasne jedným z regiónov s najväčším podielom **rímskokatolíkov**. Až v 28 obciach je ich podiel vyše 90%, obec Havka je dokonca spomedzi nich nábožensky absolútne homogénna. Nižší podiel veriacich rímskokatolíckej cirkvi je o. i. v oboch mestách, Kežmarku (77,5 %) aj Spišskej Belej (takmer 85 %), čo môže v prvom rade súvisieť práve s odlišným spôsobom života v meste a na vidieku. Absolútne najmenej rímskokatolíkov, je v obciach Osturňa (necelých 9 %) a Žakovce (57 %). Tento stav je spôsobený skutočnosťou, že oné posledné spomenuté dve obce majú vysoké zastúpenie obyvateľstva **gréckokatolíckeho** vyznania. Výrazne špecifickou je hlavne Osturňa s vyše 84 % gréckokatolíkov (v tejto obci bol v roku 1796 postavený gréckokatolícky chrám na základe lemkovskej tradície). Do súvisu to možno dať napr. s etnografickým zložením, pretože Osturňa je jednou z obcí v ktorej žije skupina Goralov, ktorí sa sem dostali počas kopaničiarskej kolonizácie (16. – 17. storočie) z východu, kde je podiel gréckokatolíkov vo všeobecnosti výraznejší. Vysoký podiel tejto cirkvi je z obcí okresu ešte v spomínaných Žakovciach (35 %) a Ihl'anoch (približne 18 %).

Zastúpenie ostatných cirkví je nutné spomenúť len pri konkrétnych obciach: vyššie percento **evanjelikov a. v.** žije vo Vojňanoch (takmer 28 %), Slovenskej Vsi (vyše 11 %) a Holumnici (takmer 8,5 %). Najviac obyvateľov **bez vyznania** majú hlavne spomenuté mestské sídla, a ďalej napr. Veľká Lomnica (takmer 6 %), v ktorej sa v poslednom období prejavujú procesy suburbanizácie na lokálnej úrovni. Ďalej v poradí religióznej štruktúry okresu nasledujú nezistené náboženstvá, pravoslávna a husitská cirkev, a napokon ostatné cirkvi. Priestorové rozmiestnenie a aj podiel religióznych skupín obyvateľstva v jednotlivých obciach okresu znázorňuje *obr.9*.

Obr. 9: Náboženské zloženie obyvateľstva v obciach okresu Kežmarok v roku 2001



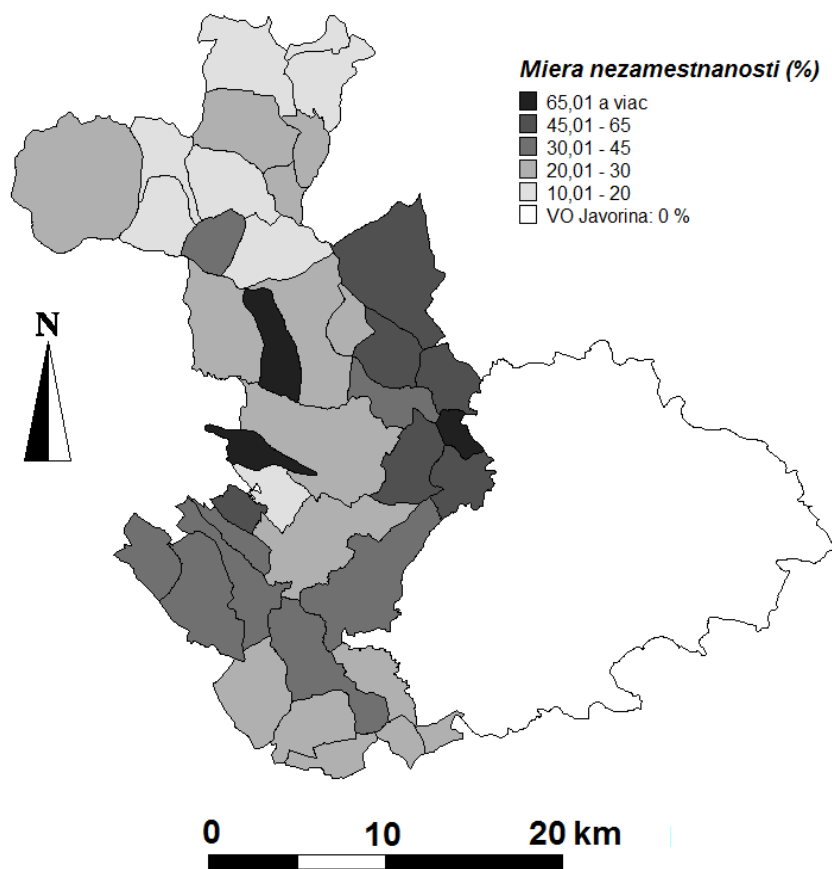
Zdroj: Štatistický úrad SR

3.2.7 Štruktúra obyvateľstva podľa ekonomickej aktivity

Miera nezamestnanosti na Slovensku je okolo 12 % a v Prešovskom kraji 17,78 % (máj 2010). Okres Kežmarok patrí k okresom s najvyššou mierou nezamestnanosti na Slovensku. Vysoká miera nezamestnanosti v okrese súvisí s pôvodným, zväčša poľnohospodárskym zameraním, etnickým zložením a aj vzdialenosťou obcí od sídelných centier okresu. Z hľadiska územnej mobility je okres Kežmarok charakteristický veľmi nerovnomerným dopytom po pracovných silách, a preto ekonomicky činné obyvateľstvo, najmä z okrajových oblastí, musí denne dochádzať za prácou do väčších miest, často aj viac ako 20 km, nezriedka s prestupovaním.

Miera nezamestnanosti v okrese Kežmarok sa pohybuje od 7,69 % v obci Majere až po 77,71 % v obci Jurské. Vysoká miera nezamestnanosti nad 50 % je aj v obciach: Rakúsy (71,06 %), Výborná (67,09 %), Podhorany (59,18 %), Stráne pod Tatrami (58,55 %), Toporec (56,77%), Krížová Ves (53,28 %), Holumnica (51,53 %), Ihľany (49,01 %). Práve v týchto obciach podľa sociografického mapovania je podiel rómskeho obyvateľstva nad 50 %. V obci Jurské je podľa tohto mapovania až 82 % rómskeho obyvateľstva a práve tu je aj najvyššia nezamestnanosť až 77 %.

Obr. 10: Miera nezamestnanosti v obciach okresu Kežmarok v roku 2001



Zdroj: Štatistický úrad SR

4 ZÁKLADNÉ VYMEDZENIE POJMOV

4.1 Kvalita života, životný spôsob, životná úroveň, životný štýl

Táto kapitola obsahuje vybrané pojmy, ktoré sa vzťahujú k porozumeniu životných stratégií jednotlivých skupín obyvateľstva a ktoré ich ovplyvňujú.

Kvalita života je dimenziou životného spôsobu, životného štýlu a životnej úrovne jednotlivcov a skupín.

Životný spôsob (spôsob života) je ponímaný ako kategória charakterizujúca život človeka vcelku, v jeho úplnosti a zachycujúca jeho charakter, štruktúru a obsah. Najčastejšie je životný spôsob definovaný ako typický spôsob činností, jednaní ľudí, vzťahov, vedomia hodnôt, noriem a vecného prostredia v spoločnosti, ktoré je integráciou životného spôsobu jedincov. Životný spôsob je determinovaný materiálnymi podmienkami, osobnosťou človeka, charakterom práce a v spoločnosti prevažujúcim životným štýlom.

Životný štýl je špecifický typ správania jedinca alebo sociálnej skupiny s trvalými zvláštnosťami jednaní, spôsobmi, zvykmi, sklonmi atď. Posudzuje sa na základe vonkajších foriem života jedinca alebo sociálnej skupiny. Životný štýl je výrazom ľudskej individuality, jej jedinečnosti a zvláštnosti. Životný štýl ako znak individuality osobnosti je prejavom jej relatívnej samostatnosti, schopnosti utvárať sa ako osobnosť podľa vlastných predstáv o plnohodnotnom, intenzívnom, duchovnom a mravnom živote. Je vytváraný objektívnymi možnosťami a subjektívnymi motívmi. V životnom štýle sa vyjadruje individualizácia kvality života a životnej úrovne. V súvislosti so sociálnou diferenciaciou spoločnosti býva často životný štýl jedným z identifikačných znakov pre príslušnosť k sociálnej vrstve.

Pri porovnávaní pojmov spôsob života a životná úroveň sa autori zhodujú v názore, že pojem spôsob života je širší ako pojem životná úroveň. Spôsob života zahŕňa aj **životnú úroveň**, ktorá vyjadruje predovšetkým materiálne a ekonomické podmienky ako prostriedky uspokojovania základných potrieb človeka. Výpovedná hodnota kategórie životná úroveň je však spochybňovaná konštatovaním, že vysoká miera uspokojovania materiálnych potrieb ešte nemusí znamenať skutočnú kvalitu života.

Hodnoty sú objektom záujmu človeka, sú základným motivačným impulzom pre jeho činnosť. Hodnotové orientácie sú preferované sústavy hodnôt, ku ktorým je nasmerovaná pozornosť a činnosť človeka a skupín. Hodnotové orientácie sa menia

v priebehu individuálneho života i v jednotlivých obdobiach života spoločnosti, v závislosti od sociálno-ekonomických a politických okolností (Tokárová, 2003). Záujem o hodnoty podnietila aj skutočnosť, že vo fáze prechodu od spoločnosti tradičnej k modernej malo veľký význam konštituovanie moderných hodnôt.. Bádanie sa sústreďovalo na ich identifikáciu vo vzťahu k jednotlivcovi alebo skupine v podobe individuálnych a skupinových hodnôt. Na hodnotu sa nazerá ako na ľubovoľný materiálny alebo ideálny objekt, ideu alebo inštitúciu, skutočný či imaginárny predmet, ku ktorému jednotlivci alebo skupiny zaujímajú hodnotiaci postoj, vo svojom živote mu pripisujú významnú úlohu a snahu o jeho dosiahnutie pociťujú ako nevyhnutnosť (Danglová, 2005).

Za živobytie domácností sa považujú spôsoby, ktorými si jednotlivci a domácností vytvárajú širokú škálu príležitostí na získavanie príjmu a iných sociálno-ekonomických aktivít, na zaistenie sociálnej reprodukcie a materiálnej existencie v kontexte miestneho pracovného trhu a v ďalších hospodárskych súvislostiach. Živobytie je chápané nielen z hľadiska zarobeného príjmu, ale v oveľa širšej škále aktivít. Tieto zahŕňajú nadobúdanie a ponechávanie si prístupu k zdrojom a príležitostiam, počítanie s rizikom, vyrovnávanie sa so sociálnymi vzťahmi a zdolávanie rôznych sociálnych vzťahov a inštitúcií v rámci domácností a mesta.

Zdroje domácností sú materiálne a sociálne zdroje, z ktorých domácností môžu čerpať, aby mohli vytvárať príjem a ďalšie zdroje na tok stálej sociálnej reprodukcie a materiálnej existencie.

Sociálne vylúčenie podľa Piersona (2002) je proces, ktorý obmedzuje jednotlivca rodiny a skupiny alebo celé lokálne spoločenstvo v prístupe ku zdrojom, ktoré sú potrebné pre spoluúčasť na sociálnom, ekonomickom a politickom živote spoločnosti. Tento proces nie je iba dôsledkom chudoby a nízkeho príjmu, ale svoju rolu hrajú aj faktory ako diskriminácia, nízka miera vzdelanosti a zničené životné prostredie. V súvislosti s týmto procesom je potom ľuďom na významnú dobu znemožnený prístup k inštitúciám a službám, sociálnym sieťam a vôbec príležitosťou rozvoja, ktoré sú majoritnou spoločnosťou bežne dostupné. Sociálne vylúčenie sa prejavuje v týchto oblastiach života ako chudoba a nízky príjem, obmedzený prístup na trh práce, slabé alebo neexistujúce sociálne siete, bývanie a život v kontexte lokality, vylúčenie zo služieb.

4.2 Teória assets

Pri skúmaní a hodnotení hospodárenie domácností Burawoy využíva systém teórií ‘assets’, čiže zdrojov. Podľa prekladových slovníkov sa slovo “asset” prekladá ako ‘prínos’, ‘aktívum’, alebo ‘zisk’. V tomto prípade najlepšie chápanie je považovanie “assets” za ‘zdroje’, ktoré vystihujú hodnotu, užitočnosť a prínos rozličných materiálnych aj nemateriálnych ‘vecí’ v súvislosti s hospodárením domácností. V niektorých spojeniach môže byť slovo ‘asset’ chápané a prekladané aj inak, napríklad za ‘social assets’ považujeme sociálne vzťahy a väzby, ktoré ale taktiež môžu predstavovať významný zdroj hospodárenia domácnosti. Burawoy, Krotov a Lytkina (2000) vo výskume zasadenom do ruského kontextu identifikujú štyri hlavné kategórie zdrojov, ktoré ‘sú odvodené jednak z transformácie na trhové hospodárenia, ale aj ako dôsledok sovietskej minulosti’. Prvými sú **materiálne zdroje**, čiže byty, autá, chaty, ktoré zabezpečujú domácu produkciu. Druhými sú **zdroje zručností**, medzi ktoré patria vzdelanie, odborná hodnota, fyzické zručnosti, ktoré môžu byť využiteľné na trhu práce, ale takisto rozvinuté pri hospodárení domácnosti. Tretia a štvrtá sústava zdrojov sa viac vzťahujú na výmenu a redistribúciu. **Sociálne vzťahy** odkazujú na väzby rodinných príslušníkov a priateľov, od ktorých sa môžu jednotlivci, prípadne domácnosti dovoliť pomoci, alebo ku ktorým sú viazaní. Spolu tvoria hospodárstvo darčiekov a pomoci. Poslednými sú **občianske zdroje**, tie, ktoré môžu byť poskytované štátom pre dôchodcov, detské prídavky, verejné výdavky, podpora a podobne.

Napriek rozdielom medzi jednotlivými typmi zdrojov, všetci autori používajúci tento termín sa zhodujú v tom, že jednotlivé zdroje **nepracujú jednotlivo, ale navzájom spolu súvisia a pôsobia vo vzájomných kombináciách**. Zdroje ako napríklad pôda by boli zbytočné bez zručností, sociálnych väzieb a ďalších materiálnych zdrojov, potrebných na zabezpečenie práce na pozemkoch. Naproti tomu iné zdroje sa vzájomne posilňujú – domácnosti so silnejšími sociálnymi väzbami budú pravdepodobnejšie lepšie vedieť kde a ako sa domáhať občianskych zdrojov a pod. Všetky tieto zdroje a stratégie teda pôsobia vo vzájomných kombináciách a vždy sú využívané v širokom sociálnom, ekonomickom a politickom kontexte. Majú priestorové aj časové vyjadrenie.

5 ŽIVOTNÉ STRATÉGIE VIDIECKEHO OBYVATEĽSTVA

5.1 Vidiecka domácnosť a jej životné stratégie v 20. storočí

Človek sa stáva počas svojho života členom viacerých spoločenských skupín, ktoré na rôznych úrovniach uspokojujú jeho záujmy a potreby. Medzi najdôležitejšie patrí rodina, ktorá v minulosti vytvárala, a tvorí dodnes, dôležitý medzičlánok v systéme: jednotlivец- skupina- spoločnosť. Kultúrny systém predindustriálnych spoločností sa vyznačoval veľkou stabilitou. Platí to o slovenskom vidieku ešte i na začiatku 20. storočia (Slavkovský, 2003).

Do roku 1918 bolo Slovensko súčasťou Rakúsko-uhorskej monarchie, a to jeho najslabšou a najchudobnejšou súčasťou. Priemysel bol na jeho území málo rozšírený, dominovalo vidiecke osídlenie, obyvateľstvo sa v prevažnej miere venovalo poľnohospodárstvu (ako drobní a strední roľníci), prípadne remeslám. Nedostatok pracovných príležitostí a problémy s užívaním rodiny vyhánali tisíce najchudobnejších za prácou do sveta: Francúzska, Ameriky, Austrálie. (Filadelfiová, J. – Guráň, P., 1997)

Rovnako aj veľa obyvateľov vidieckych obcí okresu Kežmarok sa vystaňovalo. Tak aj obyvatelia Osturne a nielen jej odišli za zárobkom viackrát, iní sa neuspokojili s pomermi doma a odišli natrvalo aj s celou rodinou. Príčiny boli rôzne- ťažký život na domácom gazdovstve, chudoba, nedostatok pracovných príležitostí, nedostatok pôdy, zadlženosť, ale aj túžba po poznaní atď. Spoločným znakom však bola túžba a sny o lepšom živote a lepšej budúcnosti svojej i celej rodiny. Väčšina záujemcov boli mladí ľudia - chlapci, dievčatá, mladé rodiny, súrodenci i kamaráti vo veku do 30 rokov. Späť sa vracali prevažne ženatí muži v strednom veku, ktorí do Ameriky odchádzali iba za zárobkom, na kratšiu dobu a na najťažšie práce, spravidla do baní v Pensylvánii (Chalupecký, 2004).

K podstatným faktorom, ktoré modifikovali spôsob a štýl rodinného života, patrili materiálne podmienky, v ktorých roľnícka rodina existovala. Ich základom na Slovensku bolo spoločné bývanie a hospodárenie (Slavkovský, 2002). Poľnohospodárstvo a chov hospodárskych zvierat boli v minulosti hlavnými zamestnaniami na slovenskom vidieku. Ešte v období medzi dvoma svetovými vojnami bolo takmer 60 % práceschopných obyvateľov Slovenska zamestnaných v poľnohospodárstve. Táto skutočnosť mala veľký význam pri formovaní spôsobu života a kultúry vidieka.

Základom dedinského spoločenstva bola patriarchálna, často viacgeneračná rodina, ktorá vytvárala veľmi kompaktnú spoločenskú i výrobnú-konzumnú jednotku. Spôsob organizácie jej života smeroval predovšetkým k uchovaniu a rozvíjaniu hospodárstva, ktoré bolo často jediným zdrojom obživy celej rodiny. Polyfunkčnosť, nízka mechanizácia a snaha po hospodárskej sebestačnosti viedli k tomu, že každý člen rodinného kolektívu mal vymedzenú prácu, ktorá zodpovedala jeho veku, pohlaviu a osobným možnostiam (Slavkovský, 1988). Hospodárstvo bolo tým spoločným menovateľom, ktorý spájal úsilie všetkých členov rodiny. Práca v poľnohospodárstve a vzťah človeka k nej tvorili základný princíp hodnotových orientácií (Slavkovský, 2002). Kontakty medzi jednotlivými generáciami mali preto často skôr charakter predmetný ako osobný. To viedlo k strohosti a vecnosti vo vnútorných vzťahoch rodiny. (Slavkovský, 1988)

Vlastníctvo pôdy bolo na dedine reálnou materiálnou i spoločenskou potrebou, pretože pôda bezprostredne súvisela so základným zamestnaním dedinského človeka a plne zodpovedala záujmom a potrebám jeho sebarealizácie. Často vznikala taká situácia, že pôda bola skutočne jediným zdrojom obživy jeho obyvateľov. Hodnota pôdy sa stala v rodine i celom dedinskom spoločenstve normou, ktorú ako kultúrnu tradíciu prevzali, udržiavali a odovzdávali jednotlivým generáciám po celé obdobia súkromnovlastníckych vzťahov v poľnohospodárstve. Rozsah vlastnenej pôdy bol kritériom sociálneho postavenia v spoločnosti. Takéto hodnotenie pôdy bolo na slovenskom vidieku podmienené dvoma základnými faktormi: úrodnosťou pôdy, ktorú človek využíval po stáročia na primeranej agrárnokultúrnej úrovni, a nedostatkom iných mimoroľníckych zamestnaní, ktorý tu vytváral často takú situáciu, že pôda bola skutočne jediným zdrojom obživy obyvateľov. Hodnota pôdy sa stala v rodine i celom dedinskom spoločenstve normou, ktorú ako kultúrnu tradíciu prevzali, udržiavali a odovzdávali jednotlivé generácie po celé obdobie súkromnovlastníckych vzťahov v poľnohospodárstve. (Slavkovský, 1988)

V prostredí agrárnych sociálnych skupín (roľnícka rodina, spoločenstvo obce) existovala regulujúca normatívnosť, postavená na kultúrnych vzoroch. Tie platili v príslušnej kultúre ako ideálny model životných aktivít jednotlivca i celých generácií, akýsi návod na konanie, ktoré bolo v príslušnom spoločenstve považované za normálne; a súčasne tvorili i kritérium jej hodnôt (Slavkovský, 2008). Život rodín sa odohrával takmer výlučne v manželstve, často pri jeho uzatváraní prevládali majetkové (spájanie) pozemkov a hospodárske (pracovná sila do rodinného hospodárstva) dôvody, či rovnosť, t. j. rovnaký status manželov. Rodiny boli väčšie tak počtom detí, ako aj počtom generácií. Model rodičovstva mal výrazné autoritatívne črty a postavenie žien bolo

podriadené (možno s výnimkou „gazdinej“ - hlavnej ženy v širokej rodine, ale volebné právo nemali ženy vôbec). Úlohou žien bolo rodiť deti a pracovať v domácom hospodárstve. Hodnoty spôsobu života petrifikované tradíciou, odovzdávané a kontrolované z generácie na generáciu, tvorili v geografickom priestore základ kultúrnej rôznorodosti, akýsi protipól procesu, ktorý v súčasnosti nazývame *kultúrnou globalizáciou* (Slavkovský, 2005).

Kultúrne tradície boli prostriedkom, ktorý mal zabezpečiť nerušený chod hospodárskych, ale aj spoločenských a kultúrnych činností spoločenstva. V hospodárskej rovine života obce sa to prejavovalo hlavne podielom na spoločných prácach, ale aj v susedskej a príbuzenskej výpomoci. Práca v poľnohospodárstve bola samozrejmosťou, ktorú dedinský človek bral ako podstatu svojho života a cieľ vlastnej sebarealizácie. Táto skutočnosť formovala celý spôsob jeho života. Nedostatok iných pracovných príležitostí spôsobil, že roľnícke zamestnanie otca sa väčšinou stalo aj cieľom snažení jeho syna. Zveľaďovania hospodárstva bolo nielen ekonomickou nevyhnutnosťou, ale aj otázkou osobnej či rodinnej prestíže v lokálnom spoločenstve. Hodnota jednotlivca i rodiny sa merala veľkosťou pôdy, ktorú vlastnili, schopnosťou viesť hospodárstvo a pracovným výkonom pri jednotlivých druhoch prác na hospodárstve. Chápanie i hodnotenie práce v poľnohospodárstve i vzťahu človeka k nej tvorili základný princíp systému hodnotových orientácií. Vyplývali z vonkajšej (existenčnej) i z vnútornej nevyhnutnosti (z hľadiska preberaných ideálov tradície).

Životné skúsenosti roľníka sa neprejavovali len vo výrobnjej sfére, ale určovali celý spôsob jeho života. Viedli k tomu, že výsledky svojej hospodárskej produkcie využíval hlavne na reprodukciu výrobného potenciálu svojho hospodárstva. Nákup novej poľnohospodárskej pôdy, nástrojov či dobytky mal vždy prednosť pred ostatnými výdavkami v rodine. Takejto orientácii rodinného života zodpovedalo pracovné zaradenie i spoločenské postavenie ženy na dedine. Ešte v roku 1950 pracovalo 70 % všetkých žien na vidieku v poľnohospodárstve. Ich postavenie v tradičnej patriarchálnej rodine bolo limitované predovšetkým ich výrobnno-hospodárskou činnosťou a biofyzickými predpokladmi. Hoci hranica deľby práce medzi mužom a ženou bola v zásade stanovená, predsa len žena musela častejšie ako muž a bez zvláštneho uznania prekračovať túto hranicu. Tak tomu bolo v prípade ovdovenia, resp. pri odchode mužov na sezónne práce, či iné mimoroľnícke zamestnania.

Takto vyprofilované úlohy a postavenia jednotlivých členov rodiny sa v podstate brali ako normy, ktoré sa vstúpovali už pri výchove detí. Tie boli od malička vedené podľa

pohlavia k mužským a ženským prácam, pričom sa spoločenská nadradenosť mužských prác prejavovala v postoji, že chlapcovi sa „ nepatrí „ robiť „ ženské „ práce. Prioritné postavenie muža sa prejavovalo hlavne pri riadení a reprezentovaní patriarchálnej rodiny. Ako gazda a vlastník rozhodoval o všetkých dôležitých činnostiach v rodine, v hospodárstve, ako aj vo vzťahoch k širšiemu spoločenstvu obce, hoci žena mohla mať preto často lepšie osobnostné i organizačné predpoklady. Táto skutočnosť bola nielen zakódovaná v obyčajnom práve dedinskej pospolitosti, ale i v platných zákonných nariadeniach kapitalistického spoločenského zriadenia (Slavkovský, 1988).

V minulosti zabezpečovanie základných životných potrieb rodín, medzi ktorými výrazne vystupuje zaistenie bývania, odsunulo starosti o študijné výsledky detí na vedľajšiu koľaj. Práca v detstve kolidovala so školskými povinnosťami. V škole sa tolerovali neskoré príchody a občasná absencie v období najintenzívnejších poľnohospodárskych prác. Deti boli v detstve intenzívne zapájané do domácich prác, pričom nevytýkali svojim rodičom, že mali nedostatočne vytvorené podmienky pre učenie a vzdelávanie sa. Naopak o voľnom čase, ktorý trávili na záhumienku alebo stavbe domu hovoria s hrdosťou a úctou.

Výber povolání bol v rodinách zväčša vedený praktickými záujmami. Zámerom bolo „naučiť sa niečo do života“. Povolania sa vyberali hlavne pre zúročenie nadobudnutých zručností vo vedení a zabezpečovaní svojej budúcej domácnosti. Všetky tieto povolania (krajčírka, stolár, vodoinštalatér, automechanik) zvyšovali kvalitu produktívnych prác v domácnosti a boli dobre vymeniteľnou protislužbou v rámci príbuzenských a susedských výpomoci. Mali svoje uplatnenie aj v šedej ekonomike- boli možným zdrojom ďalších príjmov a nástrojom úspory výdavkov rodiny. Nahradzovanie chýbajúcich finančných príjmov enormným rozsahom domácich svojpomocných produktívnych prác, od prípravy a konzervovania potravy, cez výrobu odevov po stavby a opravy rôzneho druhu, je „tradičnou črtou“ väčšiny slovenských vidieckych domácností. Veľký rozsah svojpomocných výrobných činností vykonávajúcich pre rodinu, či ako výmena v rámci širšieho príbuzenstva, má ale svoj rub: chronický nedostatok voľného času v nízkopríjmových rodinách na vidieku.“ (Radičová, 1997)

Vysoké hodnotenie pôdy trvalo na slovenskom vidieku až do 60. rokov 20. storočia, keď sa v kvalitatívnej miere (materiálne i sociálne) presadili myšlienky družstevného poľnohospodárstva (Slavkovský, 2002). Proces socialistickej kolektivizácie slovenského poľnohospodárstva prebiehal územne i generačne diferencovane. Najcitlivejšie na stratu pôdy reagovali v horských a podhorských oblastiach Slovenska, kde

je pôda menej kvalitná. Prácu v priemysle tu ešte v 60. rokoch považovali za vedľajší príjem a hlavný zdroj svojej obživy videli v pôde. Potvrďuje to aj fakt, že veľká časť finančných príjmov získaných v mimoroľníckych zamestnaniach ľudia investovali do obrábania vlastnej pôdy (nákup umelých hnojív, poľnohospodárskeho náradia). V poľnohospodársky produktívnejších oblastiach Slovenska, kde fungovali prosperujúce JRD už v 60. rokoch, strácala pôda svoje výsadné postavenie v hodnotových orientáciách vidieckeho obyvateľstva oveľa skôr.

K strate pôdy ako základného výrobného prostriedku pristupovali jednotlivé generácie odlišne. Najcitlivejšie reagovala najstaršia generácia, ktorá v pôde videla základný a najbezpečnejší zdroj príjmov potrebných pre existenciu rodiny. Staršia generácia vložila do pôdy a jej obrábania priveľa potu, fyzických síl, ale aj lásky, nevedela si bez pôdy predstaviť ďalšiu budúcnosť. Tento pocit u najstaršej generácie utvrdzovala ďalšia významná okolnosť: jej príslušníci sa totiž len veľmi ťažko, resp. vôbec nedokázali prispôbiť novým technologickým podmienkam poľnohospodárskej veľkovýroby. Združstevňovaniu poľnohospodárstva sa bližšie venujem v osobitnej kapitole.

5.2 Rodina a jej hodnoty

Svet hodnôt a noriem sa mení oveľa pomalšie ako ostatné zložky spoločenského života, akými sú ekonomika, politika atď. Pre hodnotovú hierarchiu rodín (nielen) vo vidieckych obciach je charakteristická (Radičová, 1997):

- silná korelácia s kultúrno-sociálnymi charakteristikami obce (náboženstvo, národnosť, migrácia) a slabšia s demografickými a sociálnymi charakteristikami obyvateľov (vek, pohlavie, vzdelanie)
- stála prioritná orientácia na rodinu a najbližšie príbuzenstvo, rodina po zdraví sa stáva druhou stabilnou hodnotou, ktorú výraznejšie nediferencuje žiadna sociodemografická charakteristika obyvateľov
- silná previazanosť na prostredie obce, vysoká miera identifikácie až prispôsobenia sa všeobecne rozšíreným a uznávaným hodnotám v obci, ktorá sa úmerne zvyšuje s nízkou mobilitou (celý život v rodnej obci, partner z blízka,...)
- silná identifikácia s rozšírenými obecnými hodnotami vedie aj k vyššej pravdepodobnosti revitalizácie tradičných, z histórie osvedčených spôsobov rodinných stratégií (napr. odchod za prácou, najmä do zahraničia).

Pozícia rodiny a jej jednotlivých súčasti (vzťah k deťom, rodičom, príbuzným) hrá dominantnú úlohu v hodnotovom svete obyvateľov vidieckych oblastí Slovenska. Druhá v poradí je práca, pričom tu vstupuje viac faktorov ako vzdelanie- význam práce stúpa priamo úmerne s výškou vzdelania a potom počet detí- kde zas význam práce a pracovného uplatnenia klesá priamo úmerne s počtom detí v rodine. Aj táto korelácia potvrdzuje dominantné postavenia rodiny. Trojlístok najdôležitejších skutočností v živote dopĺňa náboženstvo. Na poslednom mieste stojí politika.

Synonymom rodiny v prostredí vidieckych obcí je manželstvo. Vyplýva to z kultúrnych vzorov minulosti, utváraním najmä pod silným vplyvom katolíckej cirkvi, ako aj socialistickým zákonodarstvom, kde manželstvo tvorilo základ rodiny a bolo preferovanou formou spolužitia. V niektorých vidieckych obciach prevláda tradičný, patriarchálne ladený model manželstva, v niektorých moderný, založený na rovnoprávnom postavení muža a ženy. V niektorých oblastiach sa prispôbujú ľudia správaniu a spôsobu života svojho okolia, v niečom svojim rodičom, kolegom a pod. V tradičných obciach, kde je stále silnejšia sociálna kontrola okolia, je miera prispôsobenia „obecne platným vzorom a normám“ veľmi vysoká.

Na Slovensku z najvýraznejších trendov a špecifik bola vždy jednou zo životných stratégií obyvateľov vidieka závislosť detí od rodičov, ktorá pretrvávala z rôznych socio-ekonomických dôvodov až do dospelosti. Po založení vlastnej rodiny u väčšiny mladých nekončila, ale pokračovala v zmenenej forme (finančná pomoc, spoločné bývanie, opatrovanie vnúčat) ďalej. Rodičia tento fakt vnímali ako svoju prirodzenú povinnosť. Ani súčasné roky nepriniesli zásadné zmeny. V realite dlhodobá rodičovská pomoc niekedy až závislosť pretrváva stále. Je však častejšie vnímaná ako nevyhnutná reakcia na ťažké podmienky (nedostatok bytov, nezamestnanosť) životného štartu mladých rodín. Častým javom v rodinách je teda aj bývanie spolu s rodičmi, prípadne starými rodičmi v jednom dome alebo v blízkosti. Rodiny si vzájomne pomáhajú pri stavebných prácach, pri poľnohospodárskych prácach, s finančnými ťažkosťami. V tradičných vidieckych obciach obyvatelia žiadajú o pomoc najmä svojich príbuzných, menej potom napríklad pri stavebných a poľnohospodárskych prácach aj priateľov, známych, príp. susedov. Rodinné zázemie - rodičia, príp. deti a širšie príbuzenstvo - je aj naďalej primárnym záchytným prostredím v prípade určitej núdze. Iným prípadom riešenia zhoršenej životnej situácie môže byť sebasaturácia. Samozásobenie službami alebo potravinami patrí v našich

podmienkach k bežným súčasťam hospodárenia rodín. Prežíva ešte z čias rodinného hospodárstva (Radičová, 1997).

5.3 Združstevňovanie poľnohospodárstva

Združstevňovanie poľnohospodárstva bolo prvou významnou, politicky vyvolanou diskontinuitou v živote roľníckych spoločností na Slovensku. Vyvolali ju spoločenské a politické zmeny po roku 1948 v bývalom Československu (Slavkovský, 2003). Socialistická kolektivizácia poľnohospodárstva ako dôsledok spoločenských a politických zmien po roku 1948 postupne priniesla nielen zmeny do obsahu roľníckej práce, ale začala na vidieku formovať aj nový spoločensko-profesionálny systém, novú hierarchiu hodnôt a nové vzory spoločenského správania. História družstevného poľnohospodárstva na Slovensku možno z dnešného pohľadu rozdeliť na tri samostatné časové obdobia, ktoré spoluvytvárala politická podmienenosť jednotlivých etáp tohto procesu (Slavkovský, 2002).

Program kolektivizácie nášho poľnohospodárstva mal dlhodobý charakter a jeho plnenie predpokladalo postupnosť a rôzne formy realizácie v jednotlivých fázach (Slavkovský, 2003).

Prvým obdobím boli **roky 1949 až 1970** a možno ho považovať za etapu formovania družstevných roľníkov ako novej sociálnej skupiny (Slavkovský, 2002). Prvú etapu kolektivizácie výrazne poznačila situácia v období rokov 1945-1949. Vtedy malo československé poľnohospodárstvo jednoznačne malovýrobný charakter. Na viac ako 90 percentách hospodárstiev prevládali malovýrobné vzťahy. Tieto ešte viac upevnila pozemková reforma z rokov 1948-1949, ktorá svojím princípom súkromného vlastníctva bola len prejavom národnej a demokratickej revolúcie. Pomohla odstrániť najväčšie sociálne nespravodlivosti a rešpektovala odvekú túžbu roľníka po pôde, ale nevyriešila problém malovýroby v poľnohospodárstve, zvýšenia jeho produktivity a súkromnovlastníckych vzťahov. Táto situácia v poľnohospodárstve však znemožňovala pôsobenie zákona socialistickej ekonomiky, najmä zákona plánovitého riadenia rozvoja národného hospodárstva. Program budovania družstevnej poľnohospodárskej veľkovýroby sa preto pokladá nielen za najrevolučnejší, ale aj najzložitejší zásah do materiálno-výrobnej základne nášho poľnohospodárstva a usporiadania jeho vlastníckych vzťahov. To prinieslo kvalitatívne zmeny v sociálno-triednej štruktúre dediny a zákonite našlo odraz nielen v agrárnej kultúre, ale i v jej spôsobe života. V roku 1960 malo Slovensko už 80 %

poľnohospodárstva skolektivizovaného. Mimo ostali len hospodársky menej zaujímavé obce v podhorských a horských oblastiach, kde proces kolektivizácie pokračoval ešte aj v 60. rokoch. Obdobie po roku 1960, charakterizujú procesy ďalšieho formovania a upevňovania socialistického charakteru triedy družstevných roľníkov, teda už kvalitatívne zmeny vo vnútri triedy, najmä jej subjektívne črty, ktoré charakterizuje triedne vedomie. Táto etapa má preto i dlhodobejší charakter. Analýza procesu združstevňovania poľnohospodárstva na našom území ukazuje okrem celého radu spoločných črt aj osobitosti, ktoré vyplývali z konkrétnych sociálno-ekonomických a kultúrnych podmienok. (Slavkovský, 1988)

Druhým obdobím povojnového poľnohospodárskeho družstevníctva sú **70. roky 20. storočia** (Slavkovský, 2002). V tom čase začala diskusia o zmysle družstevníctva a jeho formách. Začiatok 70. rokov možno považovať za zavŕšenie procesu socialistického združstevňovania poľnohospodárstva na Slovensku. Napriek niektorým pretrvávajúcim javom, ktoré brzdili zdravý hospodársky vývoj poľnohospodárskeho družstevníctva, akými boli centrálne plánovanie, direktívne nariadenie o spájaní družstiev do väčších ekonomických celkov a podobne, nemožno uprieť slovenskému poľnohospodárstvu v 70. a 80. rokoch istý pozitívny trend, spočívajúci v koncentrácii výroby a kapitálu, dobrej kvalifikačnej úrovni pracovníkov, zabezpečení vnútorného odbytu a v nízkych úveroch na základnom imaní družstiev.

Proces kolektivizácie nášho poľnohospodárstva ako som už spomenula, bol výrazný spoločensko-politický čin s priamym dosahom na spôsob života a kultúru sivekej dediny. Popri sociálno-triednych zmenách triedy družstevného roľníctva, predovšetkým v jej profesionálnej a kvalifikačnej štruktúre, strácajú dnešní roľníci hospodársku motiváciu vyplývajúcu z vedomia vlastníctva výrobných prostriedkov a začínajú myslieť viac ako zamestnanci, ktorých väzba na JRD sa spája zatiaľ viac s výškou odmeny za prácu a s úrovňou pracovných a životných podmienok, ktoré im družstvo zabezpečuje. Posilňovanie robotníckeho charakteru triedy družstevných roľníkov v sociálnej i pracovnej rovine spolu s kvalitatívnymi zmenami materiálno-technických podmienok poľnohospodárskej výroby a zvyšujúcou sa životnou úrovňou museli zákonite nájsť svoj odraz i vo vývine agrárnej kultúry a v celkovom spôsobe života dedinského obyvateľstva v období budovania socialistickej spoločnosti (Slavkovský, 1988).

Kolektivizácia poľnohospodárstva, tak ako ju vtedajšie politické elity presadzovali, bola pochopená ako problém politický a ekonomický, nerešpektovali sa otázky sociálne, kultúrne, psychologické, ktoré mohli najviac ovplyvniť myslenie a konanie dedinského

človeka. Preto bolo družstevné poľnohospodárstvo chápané ako prejav agresivity, ktorá rozbíjala tradičné modely spôsobu života. Nepochopenie družstevnej myšlienky a ideologizácia hospodárskych otázok vidieka priniesli vtedy svoje dôsledky i pri formovaní životných stratégií jednotlivých generácií.

Spoločenským dôsledkom tohto procesu boli na jednej strane slabé ekonomické výsledky družstiev a na druhej strane – čo bolo z hľadiska celkovej stratégie poľnohospodárskej politiky ešte horšie – stratilo slovenské poľnohospodárstvo v tom čase skoro celú jednu prirodzenú generáciu poľnohospodárov, lebo neatraktívnosť práce v poľnohospodárstve viedla rodičov i deti k snahe uplatniť sa v mimorolníckych zamestnaniach. Narušilo sa aj dovtedajšie spolužitie dedinského spoločenstva, ktoré sa často rozdelilo na družstevníkov a gazdov, čo prinášalo problémy v susedských i rodinných vzťahoch (Slavkovský, 2003). Medzi objektívne príčiny zaostávania, resp. zlého priebehu združstevňovania patrilo aj znižovanie investícií do poľnohospodárstva v dôsledku vtedy prebiehajúcej industrializácie Slovenska. Československo sa stalo v tomto období jedným z hlavných dodávateľov poľnohospodárskych strojov do ostatných ľudovodemokratických štátov. To sa spolu so znížením investícií do poľnohospodárskeho strojárstva muselo odraziť aj na materiálo-technickej úrovni slovenského poľnohospodárstva, ktorá v tom čase výrazne zaostávala za jeho potrebami. Novovznikajúce poľnohospodárske družstvá nevlastnili skoro žiadnu ťažšiu poľnohospodársku techniku a strojovo-traktorové stanice (Slavkovský, 2002).

V 70. a 80. rokoch 20. storočia dostal spôsob života na slovenskom vidieku v tom čase dva významné znaky modernizácie- oslabenie zdedených, rodových, od individua značne nezávislých väzieb a ich nahradenie takými, kde bola kľúčovým znakom vlastná voľba. Táto rozšírená možnosť voľby sa prejavila i pri možnosti zmeny zamestnania. Pri stálej významnej tradičnej skúsenosti nadobúda nový význam vedecká organizácia výroby, vzdelanie, tvorba a sprostredkovanie informácií. Slovenský vidiek tak absolvoval v 70. a 80. rokoch 20. storočia najpodstatnejšiu časť svojej modernizácie. Generácia detí bývalých súkromných roľníkov sa stotožnila s dovedy len deklarovanými výhodami veľkovýrobných foriem poľnohospodárskej výroby a spolu so vzdelaním sa stali súčasťou jej hodnotových orientácií.

Presunom záujmu roľníckej rodiny z „ekonomického“ kapitálu na „kultúrny“ kapitál, získala najmladšia generácia vzdelanie, ktoré jej v existujúcom sociálnom priestore dávalo osvedčenie o novej kompetencii nielen vo vyštudovanom odbore, ale i v spoločenských vzťahoch. Zmena kultúrneho kapitálu predstavovala kvalitatívne rozhodujúci a pozitívny prínos pre ďalší vývin spôsobu života slovenského vidieka. Zmeny v obsahu práce roľníka,

t. j. v technickej a vecnej stránke výroby v tomto období, priniesli aj zmeny v charaktere práce družstevných roľníkov, teda zmeny v ich sociálno-ekonomickom postavení vo výrobných vzťahoch. Nová poľnohospodárska technológia znamenala koniec roľníckej „univerzálnosti“ a vznik nových roľníckych profesií, ktoré si vyžadovali čoraz väčšími sofistikovaný charakter práce v poľnohospodárstve. Tieto zmeny znamenali nielen rast poľnohospodárskej produkcie na Slovensku, ale vyvolali aj zmeny v celom spôsobe života vidieckeho obyvateľstva. Zatiaľ čo v tradičnom rodinnom prostredí prevažovali priame osobné kontakty pri prenose kultúrnych informácií v oblasti pracovnej aktivity, nový obsah práce vo veľkovýrobných podmienkach hospodárenia menil i obsah a spôsob transmisie hodnôt agrárnej kultúry. Táto sa obohacovala o nové poznatky vedy a techniky, ktoré mladí ľudia už nemohli dostať od generácie svojich rodičov.

Vo veľkovýrobných podmienkach družstevného poľnohospodárstva prestala byť práca s pôdou len tradovaním techník a skúseností overených predchádzajúcimi generáciami a stala sa dynamickým agrotechnickým procesom, s ktorým sa dokázala dorastajúca generácia vyrovnávať lepšie ako rodičia. To zvýšilo jej prestíž v očiach generácie rodičov a starých rodičov (aj keď sa to nie vždy verejne deklarovalo), ktorí mali možnosť presvedčiť sa o účinnosti moderných technických foriem práce v poľnohospodárstve a sami si už nevedeli návrat k tradičným technikám ani predstaviť. Táto skutočnosť, spolu so stratou majetkovej závislosti od pôdy, emancipovala v tom čase generáciu detí vo vzťahu k rodičom. To oslabovalo pôvodné kultúrne tradície, ktorých poslaním bolo pripraviť jednotlivca pre život v konkrétnom spoločenstve a urobiť z neho logického pokračovateľa rodičovských profesionálnych záujmov (Slavkovský, 2003).

Obdobie **po roku 1989** je tretím významným predelom v živote slovenského vidieka aj jeho agrárnej kultúry a tvorí druhú diskontinuitu jeho vývinu v druhej polovici 20. storočia (Slavkovský, 2002). V rokoch 1990-1991 sa uskutočnením rýchlych transformačných krokov dosiahol zásadný zlom pri prechode od centrálne plánovaného hospodárstva k trhovému. Privatizácia nemala pre vtedajšie politické elity len čisto ekonomický rozmer, bola pre nich dôležitou politickou zárukou nezvratnosti nastúpených zmien. Počítalo sa s tým, že slovenský roľník sa vráti k individuálnemu hospodáreniu na rodinnej farme. Problém bol ale v tom, že politické elity si po roku 1989 neuvedomili dve významné okolnosti a to že návrat k hospodáreniu na farmách západoeurópskeho typu nie je v našich podmienkach možný, lebo takýto typ organizácie poľnohospodárskej výroby tu nebol ani v predsocialistickom období a po druhé že ľudia, ktorí mohli byť v tomto podnikaní úspešní, často synovia bývalých súkromných roľníkov, už dávno svojím

vzdelaním, skúsenosťami a ambíciami prerástli dimenzie malej rodinnej farmy. Práve vtedajšími spoločenskými pomermi spôsobovaný únik príslušníkov podnikateľsky orientovanej elity z poľnohospodárstva možno považovať za jednu z najväčších strát v agrárnom sektore (Slavkovský, 2003).

V tomto období po roku 1989 klesá aj záujem nastupujúcej generácie obyvateľov vidieka spájať svoje predstavy o profesionálnom živote s prácou v poľnohospodárstve. Miesto podnikania na nich odchádzajú za prácou do miest a zahraničia. Vidiek na Slovensku sa odchodom mladých vyľudňuje a starne (Slavkovský, 2003). Na slovenskom vidieku sa zároveň začali objavovať tieto formy chudoby:

- chudoba určitých sociálnych skupín spojených s demografickým statusom (viacdetné mladé rodiny, neúplné domácnosti, gerontologická chudoba);
- etnická chudoba, ktorá sa viaže predovšetkým na rómsku populáciu so špecifickou kultúrou závislosti od sociálnych podpôr;
- vznik novej chudoby, spojenej s vysokou nezamestnanosťou určitých sociálnych skupín na vidieku a vysokou závislosťou od sociálnych príjmov.

Tieto často stigmatizované osoby majú vysokú pravdepodobnosť prepadu do dlhodobej chudoby, ktorá bude reprodukovať tzv. dedičnú biedu. Okrem formujúcej sa chudoby sú tu i ďalšie nepriaznivé sociálne fenomény - dlhodobá migrácia za prácou, stúpajúci trend v samozásobiteľstve, ktoré už naráža na zdravotné, hygienické i ekologické bariéry, pokračuje nežiaduci trend urbanizácie, spojený s hľadaním práce a lepšej sociálnej infraštruktúry (Slavkovský, 2002).

6 ŽIVOT OBYVATEĽOV OKRESU KEŽMAROK NA PRÍKLADE OBYVATEĽOV ZAMAGURIA V MINULOSTI

Zamagurie patrí k slovenským oblastiam, ktoré poznáme ako hospodársky zaostávajúce. V období kapitalizmu bolo hlavným zamestnaním obyvateľstva poľnohospodárstvo. Nízke výnosy a preľudnenosť oblasti nútili miestne obyvateľstvo hľadať si doplnkové zdroje obživy. Väčšina roľníkov hľadala zárobkové možnosti v drevorubačstve a furmanstve. Bezzemkovia pracovali na pólach alebo odchádzali na sezónne poľnohospodárske a stavebné práce. Relatívne preľudnené Zamagurie trpelo v období kapitalizmu na nedostatok poľnohospodárskej pôdy. V chotároch s väčšími komplexmi lesov sa tento nedostatok odstraňoval rozširovaním pôdneho fondu na úkor lesných plôch. Rúbanie lesov sa zastavilo až po druhej svetovej vojne, keď lesy prešli do štátneho vlastníctva. Pestovanie sa prispôbovalo pôdnym a klimatickým podmienkam. Z obilnín mali význam len jačmeň a ovos, pestovali sa aj zemiaky, niektoré druhy zeleniny, plodiny na výrobu vlákien a krmoviny. V dedinách so starším osídlením prevládalo spoločné pasenie oviec v stádach, ku ktorým sa najímali spoloční ovčiari (bačovia). Vyskytovalo sa aj kombinované pasenie, pri ktorom pásol najatý ovčiar a vypomáhali mu pri tom majitelia oviec. V Malej Frankovej sa zachovalo spoločné pasenie až do polovice 20. storočia. Vo Veľkej Frankovej sa pásol všetok dobytok ešte v šesťdesiatych rokoch 20. storočia v spoločnej čriede. V Havke a v Červenom Kláštore prevládalo individuálne pasenie na spoločnom pasienku, kde túto prácu vykonávali najmä deti. Ešte aj v období po prvej svetovej vojne nebolo na Zamagurí zriedkavosťou, že v jarnom a jesennom období vykúpili gazdovia svoje deti z povinnej školskej dochádzky naturáliami, ktoré dávali učiteľom.

Podmienky a možnosti hospodárenia v danej oblasti a celkové ekonomické pomery v štáte zohrávali významnú úlohu aj pri formovaní života v rodine. Podmieňovali existenciu foriem rodiny, jej vnútornú organizáciu i vzťahy medzi jej členmi. Existovali buď individuálne rodiny alebo rozšírené rodiny. Rozšírená rodina bola buď z rodiny rodičov a z rodín ich potomkov (trojgeneračná) alebo z rodín ich súrodencov (dvojgeneračná). Existencia rozšírených rodín bola podmienená ekonomickými pomermi vlastníkov majetku a určitou ekonomickosťou takejto štruktúry. V rodine mal najvyššie postavenie gazda ako hlava rodiny. Riadil prácu na hospodárstve, rozhodoval o možnosti zárobkovej činnosti členov rodiny, viedol finančné záležitosti rodiny, chodil na jarmok kupovať alebo predávať dobytok, kone, schvaľoval výber manželských partnerov pre svoje

deti atď. Medzi ženami mala najvyššie postavenie gazdova žena - gazdiná. Pridelovala prácu dcéram a synovým ženám; varila, starala sa o ošatenie, viedla menšie výdaje i príjmy, chodila na trhy s gazdom atď. Osamostatňovanie sa rodín prebiehalo spravidla postupne, napr. rodina sa osamostatnila bytovo a konzumne, ale hospodársky iba čiastočne, prípadne hospodársky a konzumne sa osamostatnila úplne, ale naďalej bývala s rodičovskou rodinou, alebo ešte aj s rodinou niektorého zo súrodencov (Podolák, J., 1972).

Celá oblasť Zamaguria bolo v minulosti oblasťou hospodársky a kultúrne dosť izolovanou i napriek splavnosti Dunajca a dvoch, v Spišskej Starej Vsi sa zbiehajúcich dôležitých cestných komunikácií. Táto izolovanosť sa podieľala na pretrvávajúcej mnohých regionálnych zvláštností v spôsobe života a kultúre obyvateľov Spišskej Starej Vsi a okolitých obcí. Menej izolovane žili tí obyvatelia, ktorí boli zamestnaní ako závozníci povozníkov na dlhých cestách, pltníci na Dunajci a Visle.

Nedostatok pracovných príležitostí zapríčinil trvalú emigráciu časti obyvateľov do USA, Kanady, Belgicka, Francúzska a pod. Po druhej svetovej vojne mnoho Zamagurčanov odišlo za prácou do priemyselných podnikov okresu Poprad, do Košíc, na Moravu a do Čiech (Griger, 1988).

Jednou z obcí Zamaguria je aj obec Osturňa. Život v Osturni bol odjakživa ťažký a tvrdý. Za veľmi ťažkých podmienok ľudia pracovali v lese a obrábali svoje políčka. Aj v súčasnosti sa tam stretávame s pôvodným gazdovským dvorom, kde pobejú ovce, pasie sa krava a zaerdži kôň. O obci Osturňa môžeme povedať, že je to živý skanzen v okrese Kežmarok. Prevažná väčšina obyvateľov obce boli roľníci, hospodárili na svojich súkromných pozemkoch, chovali sa domáce zvieratá. (kone, hovädzí dobytok, včely...). Pastierstvo bolo pôvodným povoláním prvých obyvateľov Osturne. Odveká prevaha pasienkov a lúk položili základ na nenáročný chov oviec. Chov hospodárskych zvierat a najmä chov oviec nebol iba základným a najdôležitejším zdrojom obživy obyvateľov. Stáročnými skúsenosťami sa z pôvodného pastiera ovčích stád stal odborník- bača či valach. Povolanie bačov v prostredí hierarchicky a funkčne uzavretej Osturne bolo významné aj za hranicami dediny. Tak napríklad medzi rokmi 1929- 1930 pracovalo v týchto povolaniach doma 44 a inde na Spiši 16 mužov. Na holiach a pastvinách Belianskych Tatier sa stretávali pastieri nielen z Osturne, ale aj Repísk, Spišskej Belej, Lendaku, Frankovej, Bušoviec, Reľova a iných dedín. Tu si pastieri vymieňali skúsenosťami ohľadom chovu, pasenia a iných oblastí života.

V Osturni pôvodne prevládalo individuálne pastierstvo na vlastných pozemkoch, ale dedením a delením majetku sa pôvodný „zarembok“ rozdelil natoľko, že vlastníci susedných pozemkov zvolili stratégiu združovať sa do skupín a spolkov, tzv. poľné salašníctvo na úhoroch. Okrem ovčiarstva, bačovania a dobytkárstva vyrábali v Osturni halenové súkno, tkali plátno a koberce, šili krpce, živili sa aj ako furmani. To všetko sa po prvej svetovej vojne postupne začalo meniť.

Prvé povojnové roky nepriniesli pre obyvateľov obce podstatnejšie zmeny v spôsobe obživy a ani v spôsobe a charaktere súkromného hospodárenia na pôde. Tradičné súkromné poľnohospodárstvo bolo dominantným hospodárskym odvetvím a bolo jediným zdrojom obživy pre prevažnú časť obyvateľstva. Z plodín na ornej pôde prevažoval kýmny ovos, jačmeň, v menšom sa pestovali zemiaky a ľan. Dominovala extenzívna výroba krmovín z lúk a pasienkov, pričom veľmi dôležitú úlohu predstavovala kosba horských lúk – poľan. V chove hospodárskych zvierat prevažoval najmä chov oviec, hovädzieho dobytku a hydiny, menej rozšírený bol chov ošípaných. Kvôli klimaticky nepriaznivému roku 1947 (mimoriadne sucho, neúroda obilia a krmovín) bolo veľa roľníkov nútených predať časť dobytku výkupným strediskám. Po zániku potravného a úverového družstva nastúpilo tvrdé centralistické rozpisovanie povinných dodávok poľnohospodárskych výrobkov do štátnych fondov známe pod ľudovým názvom kontingenty. Ich podstata spočívala v rozpísaní minimálnych a povinných dodávok poľnohospodárskych výrobkov do štátnych fondov pre každého roľníka podľa výmery užívanej pôdy a podľa stavov hospodárskych zvierat formou kontraktov. Predpísané kvóty nezohľadňovali prirodzenú úrodnosť pôdy a sťažené výrobné, pôdne, klimatické a terénne podmienky v Osturni. Pri skromnom hnojení maštalným hnojom malo na úrodnosť pôdy najpodstatnejší vplyv počasie a to spôsobovalo nízky výnos z úrody, ktorý sotva stačil na vlastnú obživu. Kvôli prežitiu roľníci často zatajovali skutočné stavy hospodárskych zvierat, tajne zakáľali ošípané, ukryvali obilie a zemiaky nielen pre vlastnú obživu, ale najmä na založenie budúcej úrody. Systém kontingentov platil s určitými technickými obmenami až do roku 1969, kedy bol definitívne zrušený. Výsledkom jeho uplatňovania však bola prvá významná a zároveň násilná štrukturálna zmena tradičného roľníckeho hospodárenia v Osturni. Tým, že rozpis úloh administratívne preferoval požiadavky štátu bez ohľadu na existujúce výrobné a pôdne podmienky, stavy hospodárskych zvierat a na dlhoročné skúsenosti roľníkov sa prudko zvýšila výmera sadbovej plochy zemiakov na úkor obilia a ľanových stoniek. V chove hospodárskych zvierat sa začal preferovať chov ošípaných čiastočne aj hovädzieho dobytku na úkor chovu oviec. V roku 1967 tu chov

oviec definitívne skončil. Počas dvadsiatic rokov od 1948- 1968 definitívne zaniklo v Osturni pestovanie ľanu a výroba tradičného a známeho domáceho plátna.

Životná úroveň obyvateľov obce po druhej svetovej vojne bola nízka. Rozhodujúcim zdrojom obživy a hmotných statkov boli príjmy zo súkromného poľnohospodárstva zaťaženého kontingentmi. Potraviny pochádzali výlučne z vlastnej výroby, oblečenie a obuv boli veľmi skromné, z utŕžených peňazí sa prednostne kupovali nevyhnutné potravinové doplnky a náradie na podporu gazdovania. Po zrušení prídellového systému bolo výhodnejšie predávať roľnícke prebytky a kupovať niektoré lacnejšie tovary v maloobchodnej sieti aj preto, že v roku 1956 došlo k zníženiu cien niektorých spotrebných tovarov.

K zlepšeniu majetkových pomerov došlo až na začiatku 60-tych rokov, ktoré však nevyplnili z vyššej výnosnosti poľnohospodárstva, ale využitím rôznych zárobkových možností v mimosezónnom období. Ženatí muži, ale aj dospelí a slobodní mládenci odchádzali v jeseni ešte pred ukončením zberu zemiakov za prácou do baní, na kampane do moravských cukrovarov, ako drevorubači do južných Čiech, na ťažké, ale dobre platené nárazové práce pri výstavbe veľkých priemyselných areálov, ciest a tunelov. Aj v domácom prostredí sa ponúkali zárobkové možnosti buď v štátnych lesoch alebo po zavedení autobusového spojenia do dediny sa zlepšili možnosti cestovania za prácou do Kežmarku, Spišskej Starej Vsi i Starej Lubovne.

Spoločensko-politické pokusy o demokratizáciu verejného života v Československu v rokoch 1967-68, známe ako Pražská jar, priniesli do života ľudí v Osturni pozitívne zmeny. Kvalita života obyvateľov sa podstatne zlepšila schválením dvoch právnych noriem, ktoré pre roľníkov priniesli doteraz neznáme a nepredstaviteľné príjmy, a to:

- peňažné dávky pre rodičov, tzv. rodinné prídavky
- úhradové subvencie k nákupným cenám za predané poľnohospodárske výrobky do štátnych fondov.

Tak sa zvýšila životná úroveň obyvateľov a zanikli aj teda sezónne práce mužov v českých lesoch a cukrovaroch alebo na veľkých stavbách. So schválením podpory štátnych orgánov pre súkromnohospodáriacich roľníkov boli dodávky do štátnych fondov (kontingenty) zrušené a roľníci sa mohli slobodne rozhodnúť pre najvhodnejšiu orientáciu v ich hospodárení. Rápidne sa zvyšovali stavy hovädzieho dobytku, výroba obilia klesala, produkcia zemiakov bola iba pre vlastnú spotrebu a na výkrm ošípaných (z dôvodu neúrody, chorôb zemiakov).

Na začiatku 80-tych rokov odišli masívne mladí ľudia za lepším životom, zanikli MS- JHR (miestne spoločenstvo jednotlivo hospodáriacich roľníkov) na začiatku 90-tych rokov a tak súkromné hospodárenie klesalo na intenzite a význame a koniec 20. storočia bol zároveň aj koncom poľnohospodárskej výroby v Osturni (Chalupecký a kol., 2004).

Tradičné formy hospodárenia na začiatku 21. storočia už v Osturni neexistujú alebo prudko zanikajú. Dnešná dedina stratila svoj pôvodný roľnícko-pastiersky či poľnohospodársky charakter aj s vedľajšími produktmi. Ľudia v produktívnom veku našli hlavné zamestnanie v lesoch pri ťažbe dreva, jeho spracovaní, zalesňovaní alebo ošetrovaní porastov a poľnohospodárskej činnosti sa venujú iba okrajovo. Rodáci z Osturne sa sem vracajú už len a zber čučoriedok a húb. Je isté, že na začiatku 21. storočia nemá dedina perspektívu v pôvodnom zameraní, pretože pôda prestala byť hlavným zdrojom obživy a obyvatelia nemajú podnikateľskú odvahu na jej využitie na netradičné formy- čučoriedkové plantáže, pestovanie vianočných stromčekov, liečivých rastlín či rýchlorastúcich vzácnych drevín pre nábytkársky priemysel. Perspektíva pre ekonomicky činné obyvateľstvo sa ukazuje v lesnej výrobe- ťažbe, zakladaní a ošetrovaní porastov. Neobmedzené možnosti sú pre rozvoj turistiky, ktorá ale nedosahuje svoj potenciál nie pre nedostatok finančných prostriedkov, ale opäť pre nedostatok osobnej či podnikateľskej odvahy.

Príčiny súčasného stavu a všeobecného úpadku života v dedine, vrátane vyludňovania, treba hľadať v spoločensko-politických pomeroch v 70-tych a 80-tych rokoch 20. storočia. Tvrdá normalizačná politika vtedajšej vlády priniesla niekoľko nových právnych noriem, ktoré utlmovali hospodársky, sociálny i rodinný rozvoj v obci a na druhej strane v blízkom i vzdialenejšom okolí sa umelo vytvorili neporovnateľne lepšie ekonomické i sociálne podmienky na život. Za veľmi krátke obdobie 12 rokov (1976-1987) prebehol najmasívnejší pokles obyvateľov v celej histórii obce a to o 620 mladých obyvateľov. Táto novodobá emigrácia mala svoje príčiny v nasledujúcich skutočnostiach:

1. Životná úroveň obyvateľstva po roku 1968-69 rýchlo vzrástla. Prostredníctvom vyšších peňažných príjmov obyvatelia investovali do svojich detí, ktoré sa tak venovali vzdelávaniu na stredných i vysokých školách a nadobudli vyššiu kvalifikáciu. Preto ich odborné, sociálne a kultúrne potreby nemohli byť uspokojené v samotnej obci.
2. Vláda SSR svojím uznesením č. 315/79 Zb. vyhlásila Osturnu za rezerváciu ľudovej architektúry. Údajným účelom tohto uznesenia bolo zachrániť rázovitý štýl a obnoviť fond ľudovej architektúry v Osturni.

Uznesenie vlády však svojimi nepremyslenými dôsledkami vytváralo doslovne rezerváciu nie však architektúry, ale sociálnych podmienok, spôsobu života ľudí a ich celkovej úrovne.

3. V roku 1975 prebehla 2. etapa zoštátnenia súkromných lesov v Osturni, pokračoval aj v roku 1981. Pre vlastníkov lesov a obyvateľov sa sťažil možnosti využitia na výstavbu či rekonštrukciu rodinných domov a hospodárskych budov.
4. Osturňa bola vyčlenená z procesu dosocializácie, keď na Slovensku prebiehal tzv. proces socializácie poľnohospodárstva, ktoré poskytlo členom družstiev nadštandardné materiálne i sociálne výhody. To ovplyvnilo veľa mladých ľudí a rodín v rozhodnutí, aby svoju budúcnosť a ďalší život rozvíjali mimo rodnej obce (Chalupecký a kol., 2004).

7 ŽIVOTNÉ STRATÉGIE RÓMSKEHO OBYVATEĽSTVA

Rómska problematika v celej svojej šírke predstavuje jeden z najväznejších sociospoločenských problémov súčasnosti a riešenie rómskej problematiky predstavuje pre Slovensko jednu z najťažších úloh. Rómovia tvoria v SR druhú najpočetnejšiu národnostnú menšinu v SR. Pri poslednom sčítaní obyvateľstva sa k nej prihlásilo 89 920 obyvateľov (ŠÚ SR, 2001).

Životné stratégie rómskeho obyvateľstva, hlavne Rómov v segregovaných osadách, sa výrazne líšia od stratégií majoritnej populácie. Rómovia patria k najchudobnejším sociálnym vrstvám spoločnosti. V porovnaní s Rómami z okolitých krajín žijú slovenskí Rómovia častejšie v osadách a na okrajoch dedín a miest. Až zhruba jedna štvrtina z nich žije v osadách, z ktorých väčšina leží na ekonomicky menej rozvinutom východnom Slovensku (Hirman – Horníková, 2003).

Transformačné a reformné procesy prebiehajúce v SR po nežnej revolúcii významne ovplyvnili životnú úroveň a životné podmienky obyvateľov. V niektorých skupinách obyvateľstva dochádza ku kulminácií viacerých ukazovateľov sociálnej deprivácie ako je nezamestnanosť, nízka vzdelanostná úroveň, mladiství bez ukončenej povinnej školskej dochádzky, ľudia s príjmom pod hranicou chudoby, viacdetné rodiny, nízka pracovná mobilita či problémy s bývaním. To je práve aj prípad obyvateľov segregovaných a separovaných osád rómskych komunít (Nitriansky samosprávny kraj, 2005).

Ako som už spomenula sociálna, ekonomická a politická zmena roku 1989 znamenala pre Slovensko začiatok bezprecedentného transformačného procesu. Komunistický režim zdeformoval chápanie a dodržiavanie občianskych a politických práv, pri paralelnom rozvíjaní práv sociálnych, ktoré významne rozvinul. Najväčším zásahom do fungovania spoločnosti však bola násilná snaha zmeniť usporiadanie spoločnosti a meniť jej prirodzenú stratifikáciu. V rámci tejto snahy boli počas komunistického režimu systematicky uprednostňované nižšie sociálne vrstvy na úkor vrstiev vyšších, pričom viaceré segmenty pred- komunistickej elity boli priamo diskriminované. Rómovia patrili vo svojej väčšine ku nižším sociálnym vrstvám a ako také boli objektom rôznych pokusov komunistického režimu o pozdvihnutie ich sociálneho statusu. Zmena roku 1989 Rómov zaskočila. (Radičová, 2001).

7.1 Životné podmienky

Základná doktrína komunistického režimu vo vzťahu k Rómom vychádzala z marxistického predpokladu, že zlepšením sociálnych podmienok Rómov sa zmení aj ich správanie a podarí sa prekonať negatívne javy spojené s príslušnosťou k marginalizovanej skupine obyvateľstva. Komunistický režim preto počítal s tým, že ak dôjde k vyrovnaniu životnej úrovne Rómov s priemernou životnou úrovňou ostatných, bude odstránená príčina ich odlišnosti. K naplneniu tohto predpokladu potom slúžili rôzne opatrenia, ktoré možno charakterizovať ako *akty sociálneho inžinierstva*. Medzi tieto opatrenia patrili napríklad (Radičová, 2001):

- štátnou politikou riadený a podporovaný rozptyl Rómov (v rámci Slovenska a aj zo Slovenska do Čiech)
- Rozklad prirodzených rómskych komunit,
- Sťahovanie vidieckeho rómskeho obyvateľstva z rómskych osád do miest a priemyselných aglomerácií
- Rozbitie prirodzených väzieb rómskej komunity na majoritné obyvateľstvo
- Necitlivé a administratívne (násilné) pridelovanie bytov Rómom zo sociálne znevýhodneného prostredia,
- Donútenie k plneniu všeobecnej pracovnej povinnosti pod hrozbou odňatia slobody,
- Vynucovaná povinnosť dochádzky detí do škôl,
- Povinná účasť Rómov na zdravotnej prevencii.

Tieto zdanlivo pozitívne výsledky boli dosahované násilnou formou, vo vzťahu k rómskej komunite boli pritom opatrenia vonkajším tlakom bez ich participácie a akceptácie. Dôkazom toho je aj správanie sa niektorých Rómov k majetku, ktorý im bol pridelený.

Aj keď výsledkom politiky štátu bola skutočnosť, že prevažná väčšina Rómov začala žiť neporovnateľne lepšie ako v predchádzajúcich obdobiach, mnohé zo vzorov správania sa typických pre tradičnú rómsku rodinu pretrvali. Proces modernizácie rómskeho spoločenstva tak bol v období komunistického režimu vo veľkej miere iba jednodimenzionálny- prebiehal najmä na úrovni zlepšovania materiálnej stránky života. Pretrvávajúcu tradičnosť rómskej rodiny možno charakterizovať týmito jej charakteristikami (Radičová, 2001):

- Život v širšej rodine, teda chýbajúci posun ku nukleárnej rodine.
- Komunitný spôsob života.
- Absencia hranice medzi súkromným a verejným (súkromie neexistuje tak pre spôsob život, tak pre vzťah k majetku).
- Chápanie obydliia ako dočasného, provizórneho.
- Zreteľná deľba rolí v rómskej rodine (muž ako živiť rodiny, žena ako zodpovedná za chod domácnosti).
- Z hľadiska demografických špecifik sa rómska rodina vyznačuje mnohopočetnosťou

Čo je pre rómske obyvateľstvo charakteristické je, že Rómovia vždy boli a sú neagrárnou kultúrou, čo znamená, že nikdy nemali a nemajú vzťah k pôde. Ako neagrárne spoločenstvo nie sú schopní užiť sa z vlastných zdrojov, preto tradične vstupovali do vzťahov s agrárnymi kultúrami (Radičová, 2001). Agrárne kultúry a súkromno-vlastnícky vzťah k pôde a prostredníctvom pôdy k územným väzbám viedli v nerómskej populácii k vytvoreniu inštitucionálnych a zvykových noriem. Nakoľko Rómovia nikdy neboli agrárnou kultúrou a ich vzťah k pôde bol vždy veľmi vlažný, nemali vytvorené mechanizmy a inštitúcie viazané s agrárnym typom súkromno-vlastníckych vzťahov. Inými slovami Rómovia nikdy nepatrili k nejakému územiu, nikdy nemali vzťah k akumulácii majetku. Práve naopak- ich spôsob remeselnej výroby nachádzal uplatnenie práve vďaka ich flexibilitě voči územiu.

Iný spôsob zodpovednosti Rómov voči vlastníctvu, iný kultúrny vzor vzťahu k priestoru ústi do špecifických sociálnych štruktúr Rómov založených na pokrvných väzbách. Tieto špecifické kultúrne normy Rómov možno pomenovať ako stratégiu trvalého provizória. Vzdelanie v inštitucionálnych podobách (formálnych a obsahových) obmedzujú rómsku stratégiu provizória. Vzdelávacie inštitúcie majoritnej spoločnosti tak nemajú žiaden ekvivalent v inštitucionálnej štruktúre rómskeho spoločenstva. Tak prichádza ku konfliktu dvoch typov fungovania organizácie a sociálneho systému. Účasť Rómov na dvoch dôležitých aktivitách – práci a vzdelávaní, je z rómskeho pohľadu vlastne konfrontáciou s iným svetom. Ich začlenenie sa do týchto dvoch sfér je procesom asymetrickým, to znamená, že Rómovia vstupujú do pravidiel hry a regulatívov, na vzniku ktorých sa nijako nepodieľajú, sú pre nich vonkajškové a jediná možnosť je prispôbenie sa. Komunistický režim zabezpečil toto prispôbenie sa nátlakom, neuvažoval však

o symetrickom systéme integrácie, tak vo sfére práce, ako aj v oblasti vzdelávania. Mnohými opatreniami sa komunistickému režimu nepochybne podarilo zvýšiť životnú úroveň rómskeho obyvateľstva. Na druhej strane tieto opatrenia možno hodnotiť ako opatrenia v neprospech Rómov z dôvodu, že rómska rodina necitlivo umiestnená medzi majoritné obyvateľstvo, adaptovaná na primitívne podmienky rómskej osady spôsobovala v domoch na mestských sídliskách častokrát neprekonateľné problémy a táto situácia sa postupne stala zdrojom obojstrannej nenávisťi (Radičová, 2001).

Rómska komunita sa presídlením, politikou rozptylu a politikou zamestnanosti stala súčasťou politiky sociálneho zabezpečenia, vďaka ktorej sa Rómovia dostali zo situácie hmotnej núdze v absolútnych hodnotách hladu a podvýživy. V dôsledku toho si Rómovia postupne zvykli na štátny paternalizmus, ktorý nahradil tradičnú rodinnú solidaritu. Tým sa vytvorila nová kultúra závislosti na štátnych inštitúciách (Radičová, 2001).

7.2 Rodina a demografické správanie

Rodina v živote Rómov bola vždy na prvom mieste v hodnotovom rebríčku. Bola synonymom istoty, zárukou prežitia. Čím viac bolo členov, tým bola menej ohrozená, množstvo bolo podmienkou šťastia. Bezdetná rómska žena bolo bezcenná (Pekárek, 1997). Rodina mala v živote Rómov vždy mimoriadne veľký význam, hlavou rodiny bol vždy otec. Rómovia sa pri výchove väčšinou venovali iba starším deťom a tie sa neskôr starali o svojich mladších súrodencov. Rómske deti veľmi nerady odchádzajú od rodičov a to aj v dospelosti, keď si založia vlastné rodiny. Vo všeobecnosti možno povedať, že rómska rodina i v súčasnosti reprezentuje tradičný typ viacgeneračnej rodiny. To je tiež najvýraznejší rozdiel medzi rómskou a majoritnou rodinou - tradičná rómska domácnosť sa rozpadá do svojej nukleárnej podoby až v súčasnosti a nie ako u nerómskej populácie v prvej polovici 20. storočia (Radičová, 2001).

Údaje o demografickom správaní sa rómskej populácie na Slovensku veľmi silne pripomínajú údaje opisujúce demografické správanie sa nerómskej populácie pred niekoľkými desaťročiami alebo sú porovnateľné s údajmi z rozvojových krajín. Demografický boom nenastal u Rómov do roku 1945 pre vysokú mortalitu rómskych detí a nedostatočnú zdravotnú starostlivosť. Pred rokom 1989 zaznamenal komunistický režim výrazné úspechy pri eliminácii rôznych chorôb a pri celkovom zlepšovaní zdravotného stavu rómskej populácie - znižujúca sa miera dojčenskej úmrtnosti, zvyšujúca sa stredná dĺžka života a eliminácia niektorých ochorení. Na výraznom raste rómskej populácie sa

podieľala predovšetkým povinná zdravotná prevencia počas komunistického režimu, ako aj zlepšené životné podmienky a zlepšenie kvality stravy. Možno sa domnievať, že významnú úlohu pri demografickom správaní sa Rómov zohrávala populačná politika komunistického štátu (ekonomika plnej zamestnanosti, sociálna politika), ktorá nevyvolávala potrebu zvažovania, prípadne zmeny vlastného reprodukčného správania sa (Radičová, 2001). Napriek tomu, že počas komunistického režimu sa zlepšovala zdravotná starostlivosť, predpokladaná stredná dĺžka života rómskej populácie zaostávala a dodnes zaostáva za predpokladanou strednou dĺžkou života majoritnej populácie. Možno to vysvetliť predovšetkým nezdravým štýlom života, sociálne znevýhodneným prostredím, vysokou mierou alkoholizmu a predovšetkým nekvalitnou a lacnou stravou. Základom rómskej potravy boli tradične na rôznych spôsoboch upravené vnútornosti. U Rómov tradične prevládali múčne jedlá, dodnes sa v rómskych rodinách konzumuje málo zeleniny.

Existuje významný rozdiel v reprodukčnom správaní sa nerómskej a rómskej populácie. Charakteristickým znakom rómskej populácie je vysoká, neregulovaná plodnosť počas celého reprodukčného obdobia, zatiaľ čo ostatné ženy končia reprodukciu zhruba okolo 30. roku. Vysoká plodnosť rómskych žien ovplyvňuje spätne vekovú štruktúru rómskej populácie a má za následok vysoké zastúpenie detí a sekundárne osôb v reprodukčnom veku (Pekárek, 1997).

Majoritná populácia starne, prirodzený prírastok populácie významne klesá. Rómovia v segregovaných marginalizovaných územiach majú vysoký prírastok populácie, nezmenili svoje reprodukčné správanie sa, stratégiu regulácie chudoby plánovaním a znížením počtu detí si neosvojili a neprijali (Radičová, 2001).

7.3 Vzdelanie a práca

Zlá sociálna situácia rómskeho obyvateľstva je podmienená predovšetkým ich vysokou nezamestnanosťou. Rómovia nikdy nevlastnili pôdu, ktorú by obhospodarovali, ktorá by im určovala čas orania, čas siatia, čas zberu úrody. Jediné, čo kedy mali, bolo remeslo (Pekárek, 1997). Tradičnými zamestnaniami Rómov až do začiatku 20. storočia bolo kováčstvo a hudobníctvo a mnohí sa zaoberali spracúvaním prírodného materiálu (Radičová, 2001). Pretože Rómovia nevlastnili pôdu, boli odkázaní získať základné potraviny nevyhnutné na svoju obživu od roľníkov. Sedliaci naopak potrebovali lacnú pracovnú silu pri okopávaní, či vyberaní zemiakov, pri žatve obilia, zväžaní sena, stavbe domu, hĺbení studne, či rúbaní dreva na zimu. Rómovia za prácu požadovali prevažne

potravin, obnosené šatstvo, starý nábytok, či potreby do domácnosti. Obojstranná výhodnosť takéhoto spolužitia sa prejavila aj v udržiavaní blízkych vzťahov medzi rodinami Rómov a roľníkov. S nástupom industrializácie sa tieto väzby postupne pretrhali a neskôr boli Rómovia nútení stať sa zásobárňou pre ťažký priemysel.

Po roku 1989 sa väčšina vzhľadom na svoju kvalifikáciu stáva nepotrebnými pre novú ekonomiku a navyše z bývalých väzieb medzi Rómami a majoritou ostalo iba veľmi málo. Postupne prebiehal proces sociálneho uzatvárania sa Rómov a následného sociálneho vylúčenia. Procesy sociálneho uzatvárania sa mali dve podoby: na jednej strane marginalizácia, na druhej strane inkorporácia. Dôsledkom marginalizácie je obmedzenie životných volieb, častokrát vyúsťujúce k reprodukcii chudoby. Počas komunistického režimu, v štátom organizovanej ekonomike sa problém marginalizácie plánoval riešiť inkorporáciou vidieckeho obyvateľstva do novobudovaných priemyselných odvetví ťažkého priemyslu a to predovšetkým zaradením do nízkokvalifikovaných pracovných miest. Táto inkorporácia však mala iba podobu iluzórnej integrácie, nakoľko sama nevedla k zlepšeniu sociálnej pozície.

Rozhodujúci vplyv na zlepšenie sociálnej situácie Rómov mala, tradične, druhá ekonomika. Šancu na zlepšenie sociálnej pozície mali práve tí, ktorých životné stratégie boli založené na participácii v oboch ekonomikách. Druhá ekonomika však znamená existenciu domáceho hospodárenia a výroby (vlastná pôda a výrobné nástroje). Na Slovensku vždy nízkokvalifikovaná pracovná sila mimo agrárneho sektoru fungovala v podobe kovorolníctva (počas dňa práca vo výrobe, poobede a podvečer na pôde). To však pre Rómov neplatilo a neplatí. Ich výlučná závislosť na formálnej ekonomike bola hlavným faktorom ich hlbšieho pádu do chudoby ako v prípade majoritnej populácie. Rómovia boli oveľa viac závislí na sociálnej zložke príjmov, to jest príjmy zo sociálneho zabezpečenia tvorili proporčne väčšiu časť príjmov ako príjmy z pracovnej činnosti. Okrem druhej ekonomiky významným faktorom udržania si životného štandardu majoritnej populácie a inkorporácie do spoločnosti bolo zamestnanie oboch partnerov, teda model tzv. dvojpríjmovej rodiny. Medzi rizikové faktory pre Rómov patrila skutočnosť, že mnohé rómske rodiny boli jednopríjmové (rómske ženy ostávali s deťmi) a väčšina rodín bola mnohodetná.

Príjmová diferenciacia a životný štandard na komunistickom Slovensku nebol priamo úmerný výške dosiahnutého vzdelania. Isté odvetvia, najmä výrobné, boli preferované, z hľadiska dosiahnutia istého sociálneho statusu fungoval princíp kolektívnej mobility a nie individuálnej. Výlučne vzdelanie nebolo chápané ako nástroj dosiahnutia

istého životného štandardu a sociálnej pozície. Možnosť pracovať v istom sektore a v ňom vyžadovaný typ vzdelania bol garantom zabezpečenia životného štandardu. Tomuto princípu zodpovedala celková vzdelanostná štruktúra na Slovensku s prevládajúcim zastúpením občanov so základným vzdelaním, prípadne tzv. vyučených bez maturity. Orientácia na tieto typy vzdelania sa po roku 1989 stala pascou.

Mechanizmus uzatvárania sa rómskej komunity, ktorý viedol k životu na okraji spoločnosti, ústil v reprodukciu vzorov správania sa v oblasti vzdelávania a uplatnenia sa na trhu práce. Nová generácia Rómov v takto uzavretej societe nevníma a nepociťuje potrebu voliť inú vzdelávaciu stratégiu, ako zvolili otcovia a matky. Rómovia uprednostňujú v danej komunite opakovanie overených vzorov s prevažujúcou orientáciou na súčasnosť. Vzdelanie je ale spojené a predpokladá orientáciu na budúcnosť. Toto opakovanie sa vzorov bolo podporované správaním sa majoritnej populácie, ktorá vedome či nevedome nevytvárala podmienky na zvyšovanie vzdelanosti a kvalifikovanosti rómskeho etnika. Komunistická forma extenzívnej ekonomiky potrebovala množstvo nekvalifikovanej pracovnej sily, a tak ani Rómovia nepotrebovali na svojom vzdelaní a kvalifikácii nič meniť.

V súvislosti so vzdelaním majú Rómovia problém chápať vzdelanie ako istý druh investície. Súvisí to hlavne s dlhodobou a historicky nezakorenenu hodnotou vzdelania v našej spoločnosti a s poddimenzovanosťou vzdelanostnej štruktúry Rómov. Vzdelanie je pre Rómov inštitucionalizované majoritnou spoločnosťou, je to pre nich vonkajší svet a výdavky na vzdelanie chápu ako zbytočný výdavok, stratu finančných zdrojov v ich momentálnej situácii. Stratégia Rómov sa v mnohých prípadoch (najmä v segregovaných osadách) skôr opiera o spoliehanie sa na sociálne dávky a na neformálne ekonomické aktivity. Vzhľadom na vysokú nezamestnanosť Rómov, okrem závislosti na sociálnych dávkach sa mnohí z nich pokúšajú vylepšiť si svoj sociálny status v rámci neformálnych zamestnaní. V neformálnych aktivitách na získanie živobytia dominuje zber lesných plodín, fušky, sezónne práce, neformálne práce v stavebných firmách, neformálna práca v lese. Za nelegálne aktivity sa považujú napr. krádeže zemiakov, dreva, stavebného materiálu, prácu načierno, pytliactvo. Túto neformálnu formu práce vykonávajú hlavne muži.

Segregované osady sú homogenizovaným prostredím bez existencie sociálneho vzoru orientovaného na vzdelanie. Priorita je uspokojenie elementárnych potrieb, ku ktorým vzdelanie nepatrí. Škola a výsledky v škole nie sú predmetom záujmu rodičov. Návšteva školy sa spája len s ďalšími výdavkami, ktoré rodičia považujú za zbytočné.

Zdrojom obživy sú sociálne dávky, na výšku ktorých nemá vzdelanie žiadny vplyv. Doma vidia deti jediný vzor – správanie sa svojich rodičov a blízkeho okolia, ktoré je však rovnaké. Zjemniť vplyv tohto vzoru môže kontakt a komunikácia s inými.

V integrovaných osídleniach pôsobia iné socio-kultúrne vzory, deti aj rodičia sú súčasťou širších sociálnych sietí, majú uspokojené základné materiálne, primárne potreby a rozdielne definovanie chudoby a životné aspirácie.

Z hľadiska deľby úloh v rodine je rómska rodina typickým príkladom tradičnej rodiny bez výrazných rozdielov. Rodina, hlavne širšia, je základným prostredím vzájomnej pomoci. V prípade segregovaných osád vlastne jediným prostredím pomoci a kontaktov. Keďže sú rodiny v tomto prostredí v podstate v rovnakej situácii núdze, ich vzájomná výpomoc je výrazne limitovaná. Rómovia v integrovaných osídleniach sa obracajú o pomoc, a majú rozvinuté aj susedské, nepríbuzenské vzťahy. Existujú teda dva rozdielne typy sociálnej inkorporácie: typ prevažne založený na rodinných väzbách a typ orientovaný na komunitné nerodinné väzby.

7.4 Chudoba Rómov a s tým spojené životné stratégie

Zmeny po roku 1989 sú fenoménmi nového typu sociálnej stratifikácie definovanej novými typmi vzťahov v spoločnosti. Počas komunistického režimu chudoba existovala a týkala sa taktiež Rómov, pričom Rómovia boli v kategórii chudobných zastúpení nadštandardne. Chudoba, ktorá sa týka hlavne Rómov je stará demografická chudoba, kde základným faktorom chudoby je počet detí. Z tohto typu chudoby je možno sa dostať individuálnymi stratégiami, najmä zmenami v reprodukčnom správaní sa (túto stratégiu uplatnila majorita na Slovensku v polovici 20. storočia).

Skupinová charakteristika chudoby sa označuje ako nová vertikálna chudoba, ktorá v dôsledku zmien v štruktúre zamestnanosti vysúva celú sociálnu kategóriu do sociálnej odkázanosti. Hlavným faktorom nie je počet detí, ale nízky stupeň vzdelania spojený s odbormi, ktoré zanikajú - zánik celých odvetví hospodárstva ústi do dlhodobej nezamestnanosti. Špecifikom Rómov je, že sa u nich kombinuje stará demografická chudoba s novou vertikálnou chudobou. Pri skupinovej, vertikálnej chudobe sú individuálne životné stratégie nevyhnutnou podmienkou riešenia životnej situácie, ale nie dostačujúcou. Šance vymanenia sa sú podmienené systémom sociálnych zaopatrení a oprávnení. Ocitnutie sa v stave vertikálnej chudoby totiž je dôsledok systémových zmien a nie individuálnych zlyhaní. Hĺbka a rozsah chudoby Rómov je predovšetkým dôsledkom

miery, stupňa ich dezintegrácie (separácie až segregácie), príjmová a majetková nerovnosť je dôsledkom tejto dezintegrácie.

Z hľadiska ekonomickej štruktúry sú Rómovia na Slovensku do značnej miery triedne a kvalifikačne homogénni. Veľká väčšina z nich patrí z hľadiska socioprofesionálneho statusu do kategórie nekvalifikovaných robotníkov, s čím súvisí ich veľké zastúpenie medzi nízko príjmovými skupinami obyvateľstva Slovenska. Z hľadiska pracovného zapojenia bolo možno už v období komunistického režimu hovoriť o istom "monotype" rómskej rodiny: rodina robotníckych či poľnohospodárskych nekvalifikovaných zamestnaných, bez odborného či všeobecného stredného vzdelania, s nízkym priemerným príjmom na jedného člena rodiny, v prevažnej miere s mužom, ktorý pracuje mimo obce svojho bydliska. Od roku 1989 sa zvyšuje nezamestnanosť aj u rómskych mužov a tak sa zvyšuje počet rómskych rodín, v ktorých sú bez zamestnania muži aj ženy.

Základnou stratégiou riešenia životnej situácie a to tak majoritnej ako aj rómskej populácie je rodinná spolupráca, vzájomná rodinná pomoc, širšia príbuzenská spolupatričnosť. Rodinné stratégie sú určované predovšetkým kultúrno-historickým zázemím a podmienkami života jednotlivých rodín. To, aký typ rodinnej stratégie v osídlení, obci preváži, závisí od socio-kultúrneho charakteru, mikroklímy osídlenia, obce podstatne výraznejšie, ako od demografických charakteristík rodiny. Socio-kultúrny charakter separovaných, ale najmä segregovaných rómskych osídlení je typom kolektívnej marginalizácie a sociálneho vylúčenia bez potenciálu vzájomnej pomoci. Životná stratégia orientovaná na rodinné siete je v tomto prostredí neúčinná, ba priam nemožná. Čím je osídlenie homogénnejšie, tým sú šance účinnosti podporných rodinných sietí menšie. V segregovaných rómskych osadách sú tieto životné stratégie nulové (Radičová, 2001).

V nových spoločenských podmienkach sa predovšetkým revitalizujú staré, poznané, vyskúšané rodinné stratégie. Majoritná tradičná rodina okrem stratégie rodinných sietí revitalizuje stratégiu samozásobovania a odchodu za prácou do zahraničia. Segregované rómske komunity však stratégiu samozásobovania nikdy nepoužívali (niečo revitalizovať) a nepoužívajú. (špecifickou formou samozásobiteľstva sú krádeže produktov samozásobiteľstva majoritnej populácie). Neprijatie, neprevzatie tejto stratégie je majoritnou populáciou vnímané nie ako tradičný, pre Rómov typický spôsob správania sa, ale ako ich lenivosť, pohodlnosť, apriórny sklon ku kradnutiu – ľahšia cesta, neochota aktívne zmeniť svoju životnú situáciu. Čím je rómska komunita otvorenejšia, v čo heterogénnejšom prostredí sa nachádza, čím väčšia je miera jej integrácie, tým väčšia je

šanca nápodoby vzoru stratégie samozásobiteľstva. Rómom vlastne ostáva jediná aktívna stratégia – odchod. Táto stratégia však nie je uplatniteľná v marginalizovaných, segregovaných osadách (na odchod treba určité zdroje). Špecifickým znakom Rómov je kolektívny odchod, odchod celých rodín z určitých lokalít.

Všetky uvedené stratégie majú charakter krátkodobých a rýchlych riešení, bez perspektívy dlhodobého výrazného zlepšenia životnej situácie. Revitalizácia stratégií typických pre vidiek v predkomunistickom období s dlhobojším efektom ako rozvíjanie poľnohospodárskej malovýroby, chov zvierat či drobné remeslá je veľmi sporadická a ojedinelá (Radičová, 2001).

7.5 Fenomén dvojitej marginalizácie

Transformácia po roku 1989 má okrem svojej štrukturálnej dimenzie aj dimenziu priestorovú, regionálnu a mikroregionálnu. Niektoré oblasti sa zmenili na marginálne územia z hľadiska sociálno-ekonomického rozvoja. Zasiiahnuté sú kompaktné, najmä hraničné územia severného, južného a východného Slovenska. Marginalizované oblasti sú charakteristické niekoľkými spoločnými znakmi: vysokou mierou nezamestnanosti, vysokou mierou dlhodobej nezamestnanosti a vysokou mierou sociálnej odkázanosti, s následnými kvalitatívnymi určenosťami. Marginalizované územia koncentrujú kombináciu starej demografickej a novej vertikálnej chudoby, nízky potenciál pre podnikanie, nízky prílev kapitálu a investícií. Rómovia žijúci v marginalizovaných regiónoch v segregovaných marginalizovaných osadách sa tak ocitajú v situácii **dvojitej marginalizácie**. Dvojitú marginalizáciu nie je možné prekonať individuálnou životnou stratégiou (pokiaľ ňou nemá byť odsťahovanie sa).

Znásobený efekt dezintegrácie a marginalizácie sa u Rómov prejavuje dlhodobým nedostatkom materiálnej istoty, života v absolútnej chudobe. Materiálne istoty znamenajú (zabezpečenie jedla, pitia, oblečenia, bývania a tepla) možnosť biologického prežitia, uspokojenie primárnych potrieb a orientáciu aktivít na uspokojenie potreby „mat“ toto nevyhnutné zabezpečenie. Je to teda orientácia na prežitie a nie na žitie. Segregovaní Rómovia žijú pod tlakom dosiahnutia materiálnych istôt, bez potenciálu na výkon ďalších aktivít, a to ani pre seba ani pre ostatných. Samy teda nie sú schopní zabezpečiť si účasť v neformálnych sociálnych sieťach. Stratégie segregovaných Rómov orientované na prežitie z nich robia závislých, odkázaných. Závislosť má materiálnu povahu, pretože celé ich prežitie je závislé na štátnych dávkach sociálnej pomoci a iných inštitúcií. Rovnaké

riziko však hrozí aj pre vytvorenie sociálnej závislosti, teda závislosti na iných ľuďoch. Dvojitá marginalizácia Rómov je sprevádzaná efektom znásobenej závislosti – materiálnej aj sociálnej závislosti. Zdvojená, znásobená závislosť znamená neschopnosť akejkolvek aktivizácie, participácie, znamená stratu sebadôvery a sebaúcty (Radičová, 2001).

8 ZÁVER

Podľa kritérií hustoty a veľkosti ako aj podľa štatutárneho kritéria sa okres Kežmarok radí k okresom s relatívne veľkým podielom vidieckeho obyvateľstva.

Život obyvateľov vidieka v okrese výrazne ovplyvňoval reliéf, determinujúci sklonitostné pomery a nadmorskú výšku územia, ktorá primárne ovplyvňovala klimatické pomery a ostatné zložky, ktoré sekundárne vplývali a vplývajú na rozloženie hospodárskej činnosti a hustotu obyvateľstva.

Pre tradičné dedinské spoločenstvo bola charakteristická spoločná práca a jej deľba, vzájomná pomoc, rôzne prejavy solidarity. Tie patrili medzi základné charakteristiky neformálnych sociálnych skupín, vytvorených na príbuzenskom, záujmovom a aj na územnom a susedskom základe.

Spolupráca ako životná stratégia zjednodušovala, uľahčovala, zefektívňovala vykonávanú prácu a v mnohých prípadoch bola jediným riešením, ako ju vykonať. Pri spoločne vykonávaných prácach, na ktorých sa zúčastňovali príslušníci rôznych generácií, mala kooperačná skupina silný socializačný vplyv na vekovo mladších účastníkov. Títo tak nadobúdali potrebné skúsenosti, vedomosti i pracovnú zručnosť.

Spôsob života tradičného dedinského spoločenstva sa na rozdiel od mestského vyznačoval uzavretými, sebestačnými vzťahmi. Dedinské spoločenstvo bolo pospájané susedskými, kooperačnými i ďalšími vzťahmi, ktoré výrazne prispievalo k jeho hospodárskej a spoločenskej sebestačnosti. Rodinu roľníka vytvárala vzájomná súčinnosť sociálnych rolí jej členov, ktorú podmienila organizácia hospodárskeho života, deľba práce a činností, ktoré zodpovedali tradičným normám rodiny a boli predpokladom dosahovania jej záujmových spoločných cieľov.

Závazný cyklus denných i ročných poľnohospodárskych prác vnášal do rodinného života rozmer „času“, v ktorom sa súčasnosť naplňovala vlastne opakovaním minulého. Tradícia - jeden zo základných fenoménov spôsobu života, mala pre medzigeneračnú transmisiu kultúrnych hodnôt i pri koncipovaní životných stratégií podstatný význam, lebo tradície existovali len ako uznané, osvojené a prijaté.

Najdôležitejším prvkom v živote domácností na vidieku nielen v okrese Kežmarok bola pôda. Vlastníctvo pôdy bolo materiálnou a spoločenskou potrebou, bezprostredne súvisela so základným zamestnaním človeka na vidieku a zodpovedala potrebám jeho sebarealizácie. Práca na pôde bola predovšetkým tradíciou, ktorú udržiavali a odovzdávali jednotlivé generácie po celé obdobie súkromnovlastníckych vzťahov. Práca

v poľnohospodárstve bola samozrejmosťou, ktorá predstavovala podstatu života dedinského človeka až do 60. rokov 20. storočia, kedy sa začalo s kolektivizáciou poľnohospodárstva. Najcitlivejšie na tieto zmeny v živote reagovala staršia generácia, pre ktorú bola pôda a práca na nej jediným a najistejším zdrojom obživy.

Výrazný podiel vidieckeho obyvateľstva v okrese Kežmarok predstavuje rómska národnostná menšina, s ktorou sa spája mnoho problémov. Problém tejto národnostnej menšiny je predovšetkým v tom, že sa u nej kulminuje viacero ukazovateľov sociálnej deprivácie ako je nezamestnanosť, nízka vzdelanostná úroveň, mladiství bez ukončenej povinnej školskej dochádzky, ľudia s príjmom pod hranicou chudoby, viacdtné rodiny či problémy s bývaním. Tento problém sa týka hlavne Rómov v segregovaných osadách.

Vzhľadom na vysokú nezamestnanosť, sa v mnohých prípadoch stratégia Rómov opiera o spoliehanie sa na sociálne dávky a neformálne ekonomické aktivity. K pasívnym individuálnym stratégiám u rómskeho obyvateľstva patrí požičiavanie si peňazí, naturálií od rodiny, či susedov alebo od úžerníka, či kupovanie na dlh. Ilegálna práca, kradnutie, samozásobovanie a predaj, sezónne práce, cestovanie za prácou hlavne do ČR a snaha pracovať vo VPP patria k aktívnym životným stratégiám rómskeho obyvateľstva.

Základným problémom týchto uvedených stratégií spôsobu života rómskeho obyvateľstva je, že predstavujú len krátkodobé a rýchle riešenia bez perspektívy výrazného zlepšenia životnej situácie.

LITERATÚRA

Knihy a monografie:

GRIGER, M. 1988. *Spišská Stará Ves a Zamagurie*: Vlastivedný slovník. 1. vyd.. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, n.p., 1988. 192 s. 083-023-88 SSV.

CHALUPECKÝ, I. a kol. 1996. *Z minulosti Lubice*: Zborník k 725. výročiu získania mestských práv. Kežmarok: Ing. Mikuláš Lipták, 1996. 168 s. ISBN 80-88747-39-2.

CHALUPECKÝ, I. a kol. 2004. *Dejiny Osturne*. 1. vyd. Kežmarok: Historický a kultúrny spolok v Osturni, 2004. 336 s. ISBN 80-88903-64-5.

CHALUPECKÝ, I. a kol. 2007. *Tvarožná v priebehu dejín*. Kežmarok: ViViT s. r. o., 2007. 192. ISBN 978-80-89264-17-9.

KUSENDOVÁ, D. 2006. Rozmiestnenie obyvateľstva vo fyzickogeografických a krajinných typoch. In *Atlas obyvateľstva Slovenskej republiky*. Bratislava : Univerzita Komenského, Prírodovedecká fakulta, 2006. ISBN 8022321923, s. 5.

LAUKO, V. – TOLMÁČI, L. – DUBCOVÁ, A. 2006. *Humánna geografia Slovenskej republiky*. Bratislava : KARTPRINT, 2003. 200 s. ISBN 80-88870-56-9.

MALOVCOVÁ, B. a kol. 2002. *Minulosť a súčasnosť Krížovej Vsi*. Kežmarok: Obecný úrad Krížová Ves, 2002. 192 s. ISBN 80-968814-9-3.

MLÁDEK, J. 1992. *Základy geografie obyvateľstva*. Bratislava : SPN, 1992. 230 s. ISBN 80-08-00768-0.

MLÁDEK, J. a kol. 2006. *Demografická analýza Slovenska*. Univerzita Komenského, Bratislava, 223 s. ISBN 80-223-2191-5.

PIERSON, J. 2002. *Tackling Social Exclusion*. London: Routledge. 2002. ISBN 978-0-415-25682-7.

PODOLÁK, J. a kol. 1972. *Zamagurie*: Národopisná monografia oblasti. Poprad: Východoslovenské vydavateľstvo v Košiciach, 1972. 316 s. ISBN 83-019-72.

RADIČOVÁ, I. a kol. 1997. *Vieme čo odmietame a vieme čo chceme?: Životné stratégie občanov Slovenska*. Bratislava: S.P.A.C.E., 1997. 207 s. ISBN 80-967403-6-9.

SLAVKOVSKÝ, P. 1988. *Rolník a jeho práca*. 1. vyd. Bratislava: Veda, 1988. 132 s. ISBN 071-012-88 RAJ.

RADIČOVÁ, I. 2001. *Hic Sunt Romales*. Bratislava: S.P.A.C.E., 2001. 318 s. ISBN 80-88991-13-7.

SLAVKOVSKÝ, P. 2002. *Agrárna kultúra Slovenska: Premeny v čase*. 1. vyd. Bratislava: Veda, 2002. 240 s. ISBN 80-224-0717-8.

SLAVKOVSKÝ, P. 2008. Slovensko v 20. storočí. Spôsob života a kultúra vidieka. Prírodné, historické a sociálnoekonomické podmienky vývinu vidieckých spoločenstiev na Slovensku v 20. storočí. In: *Slovenský národopis*, 56, č. 2, s. 210-218.

Články v časopisoch:

BURAWOY, M. – KROTOV, P., LYTKINA, T. 2000. Involution and desititution in capitalist Russia. In *Etnography*. 2000, vol. 1/1, s. 43-65.

DANGLOVÁ, O. 2005. Etnologický pohľad na štúdium hodnôt (Hodnoty predmoderného sveta slovenskej dediny). In *Slovak Ethnology (Slovenský národopis)*. 2005, č. 4, s. 361-381.

Články zo zborníkov:

FILADELFIOVÁ, J. – GRÚŇ, P., 1997. VIDIECKA RODINA 90. ROKOV: HODNOTY A STRATÉGIE. In *Vieme čo odmietame a vieme čo chceme?: Životné stratégie občanov Slovenska*. Bratislava: S.P.A.C.E., 1997. ISBN 80- 88991-13-7, s. 60-96.

KALIBOVÁ, K. 1997. Demografické a geodemografické charakteristiky romskej populácie v Českej republike. In *Romové- reflexe problému*. Praha: SOFIS, 1997. ISBN 80-902439-0-8, s. 20-33.

PEKÁREK, P. 1997. Romové medzi námi. In *Romové- reflexe problému*. Praha: SOFIS, 1997. ISBN 80-902439-0-8, s. 11-18.

TOKÁROVÁ, A. 2003. K teoretickým otázkam kvality života. In *Zlepšenie podmienok pre vstup mladých Rómov na trh práce, SK 0002.01 a grantová úloha VEGA č. 1/0457/03 Kvalita života – kvalitou sociálnej práce a vzdelávania dospelých (Zborník príspevkov z teoreticko-praktického seminára)*. Prešov: AKCENT Print, 2003. ISBN 80-969073-0-1, s. 7-17.

Internetové zdroje:

HIRMAN, K. – HORNÍKOVÁ, Z. 2003. *Chudoba Rómov a Nerómov je iná* [online]. [cit. 2010-05-18]. Dostupné na internete: <<http://ekonomika.etrend.sk/ekonomika-slovensko/chudoba-romov-a-neromov-je-ina.html>>.

INFOSTAT. 2001. *Demografická charakteristika rómskej populácie v SR* [online]. [cit. 2010-05-18]. Dostupné na internete: <<http://www.infostat.sk/vdc/pdf/rom.pdf>>.

NITRIANSKY SAMOSPRÁVNÝ KRAJ. 2005. *Koncepcia stratégie sociálnej inklúzie rómskych komunít na území Nitrianskeho samosprávneho kraja* [online]. [cit. 2010-05-18]. Dostupné na internete: <<http://www.unsk.sk/showdoc.do?docid=709>>.

SLAVKOVSKÝ, P. 2003. *Životné stratégie ľudí spätých s poľnohospodárskou prvovýrobou – kultúrne a sociálne súvislosti (1. časť)* [online]. [cit. 2010-05-18]. Dostupné na internete: <<http://www.noveslovo.sk/archiv/2003-5/ocivilizacii.asp>>.

SLAVKOVSKÝ, P. 2005. *Životné stratégie generácií obyvateľov slovenského vidieka v 20. storočí* [online]. [cit. 2010-05-18]. Dostupné na internete: <http://www.etno-institut.co.rs/GEI/GEI_LVI_1/slavkovski_56_1.pdf>.

ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR. 2009. *Mestská a obecná štatistika* [online]. [cit. 2010-05-18]. Dostupné na internete: <<http://portal.statistics.sk/mosmis/sk/run.html>>.

ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR. 2001. *Bývajúce obyvateľstvo podľa národnosti - 2001, 1991* [online]. [cit. 2010-05-18]. Dostupné na internete: <http://portal.statistics.sk/files/Sekcie/sek_600/Demografia/SODB/Tabulky/tab11.pdf>.

ÚRAD SPLNOMOCNENCA VLÁDY SLOVENSKEJ REPUBLIKY PRE RÓMSKE KOMUNITY. 2010. *Atlas rómskych komún 2004. Regióny* [online]. [cit. 2010-05-18]. Dostupné na internete: <<http://www.government.gov.sk/3556/regiony.php>>.

ÚRAD SPLNOMOCNENCA VLÁDY SLOVENSKEJ REPUBLIKY PRE RÓMSKE KOMUNITY. 2010. *Fakty o Rómoch* [online]. [cit. 2010-05-18]. Dostupné na internete: <<http://www.government.gov.sk/3548/fakty-o-romoch.php>>.